

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA WARMIŃSKO-MAZURSKIEGO

Olsztyn, dnia 30 marca 2017 r.

Poz. 1415

UCHWAŁA NR XXVI/195/2017 RADY GMINY PURDA

z dnia 24 marca 2017 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami w Gminie Purda na lata 2017-2020

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (tj. Dz. U. 2016 r. poz. 446 ze zm.) oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2014 r. poz. 1446 ze zm.) uchwala się, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Gminny Program Opieki nad Zabytkami w Gminie Purda na lata 2017-2020, stanowiący załącznik do uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Purda.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Warmińsko-Mazurskiego.

Przewodniczący Rady Gminy
Purda

Jolanta Wilga

*Załącznik do Uchwały
Nr XXVI/195/2017
Rady Gminy Purda
z dnia 24.03.2017 r.*

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY PURDA NA LATA 2017 - 2020

PURDA 2017

SPIS TREŚCI

str.

Wstęp.....	4
1. Położenie i krótka charakterystyka gminy.....	4
2. Cel opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami	7
3. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami – zadania i kompetencje organu gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	8
4. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	9
5. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego.....	20
5.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	20
5.1.1. Narodowa strategia rozwoju kultury.....	20
5.1.2. Strategia rozwoju kraju 2020.....	21
5.1.3. Strategia rozwoju kapitału społecznego 2020	21
5.1.4. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	22
5.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie województwa.....	23
5.2.1 Strategia rozwoju województwa warmińsko-mazurskiego.....	23
5.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko – mazurskiego.....	24
5.2.3. Strategia rozwoju turystyki województwa warmińsko-mazurskiego.....	29
5.2.4. Program opieki nad zabytkami województwa warmińsko-mazurskiego.....	29
6. Zasoby dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy	30
6.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków i ujęte w gminnej ewidencji zabytków.....	30
6.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków.....	40
6.3. Zabytki archeologiczne.....	40
6.3.1. Wykaz stanowisk archeologicznych.....	41
6.3.2. Opis koncentracji stanowisk archeologicznych – uwarunkowania fizjograficzne.....	48
6.3.3. Stan zachowania zabytków archeologicznych oraz istotne zagrożenia dla zabytków archeologicznych.....	51

7. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego.....	53
7.1. Uwarunkowania wynikające ze <i>Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy</i>	53
7.2. Uwarunkowania wynikające z miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego gminy.....	69
8. Charakterystyka i ocena stanu zachowania obiektów wpisanych do rejestrów zabytków.....	70
9. Obszary największego zagrożenia dla zabytków w gminie.....	87
10. Kierunki działań dla realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami.....	88
10.1. Gminna ewidencja zabytków.....	88
10.2. Edukacja i promocja w zakresie ochrony zabytków.....	89
10.3. Działania zmierzające do poprawy stanu zachowania dziedzictwa kulturowego.....	90
10.4. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.....	90
11. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami.....	91
12. Monitoring działania gminnego programu opieki nad zabytkami.....	92
13. Niektóre zewnętrzne źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami	93

Wstęp

Podstawowym założeniem *Programu opieki nad zabytkami dla gminy Purda na lata 2017-2020* jest ukierunkowanie działań lokalnego samorządu na poprawę stanu zachowania i utrzymania środowiska kulturowego. W ostatnich latach, dla realizacji tego założenia, coraz większy nacisk kładzie się na aktywizację lokalnych środowisk samorządowych. W ramach budowy nowoczesnego oblicza społeczeństwa, dostrzega się potrzebę pogłębiania świadomości społeczeństwa w oparciu o fundamenty miejscowych tradycji kulturowych. Lokalna tradycja jest szczególnie cennym dziedzictwem kulturowym, składa się ze splotu wydarzeń (kontekst dziejowy, historie poszczególnych ludzi, grup społecznych), zachowanych pamiątek (zabytki architektury i budownictwa, zabytki ruchome, zabytki archeologiczne). Miejskowa historia zaś, najczęściej dotycząca poszczególnych rodzin czy niewielkich grup społecznych, przenosi się na dzieje regionu. Opieka nad dziedzictwem kulturowym powinna zatem leżeć u podstaw budowania nowoczesnego społeczeństwa, świadomego swojej przeszłości, która w oczywisty sposób pomaga definiować tożsamość kulturową jako wartościowy składnik struktury współczesnej cywilizacji.

1. Położenie i krótka charakterystyka gminy

Gmina Purda jest gminą wiejską, położoną w północno-wschodniej części kraju, w centralnej części województwa warmińsko-mazurskiego, w południowo-wschodniej części powiatu olsztyńskiego. Miejscowość Purda, rozlokowana nad rzeką Kośną, siedziba władz samorządowych i zarazem lokalny ośrodek handlowo – usługowy dla mieszkańców gminy, oddalona jest ok. 20 km od stolicy województwa i powiatu, Olsztyna. W latach 1975–1998 gmina położona była w województwie olsztyńskim.

Powierzchnia gminy zajmuje obszar 318,12 km², co stanowi ok. 11,20 % powierzchni powiatu olsztyńskiego. Użytki rolne zajmują 32 % powierzchni gminy, 52,4 % tereny leśne, a 6,6 % ogólnej powierzchni zajmują wody. Znaczna część powierzchni gminy objęta jest różnymi formami ochrony prawnej. Centralną i południową część gminy zajmują obszary chronionego krajobrazu, które jako miejsca koncentracji wysokich walorów przyrodniczo-krajobrazowych o różnych ekosystemach zostały włączone do sieci NATURA 2000 – „Obszar Chronionego

Krajobrazu Puszczy Napiwodzko-Ramuckiej” – kod obszaru PLB 280007 wraz z Specjalnym Obszarem Ochrony Siedlisk „*Ostoja Napiwodzko-Ramucka*” – kod PLH280052, zaś fragment północnej części obszaru gminy zajmuje „*Obszar Chronionego Krajobrazu Pojezierza Olsztyńskiego*”. Gmina spełnia funkcje rolnicze i turystyczno-rekreacyjne.

Gmina zamieszkiwana jest przez 8409 mieszkańców (stan na dzień 24.03.2017 r.) Gęstość zaludnienia wynosi 26,4 M/km². Najwięcej mieszkańców – 958 - posiadają Klewki, najmniej – jednego mieszkańca – Kołpaki. Strukturę osadniczą tworzą 24 sołectwa: Bałdzki Piec, Butryny, Chaberkowo, Giławy, Kaborno, Klebark Mały, Klebark Wielki, Klewki, Marcinkowo, Nowa Kaletka, Nowa Wieś, Ostrzeszewo, Pajtuny, Patryki, Prejłowo, Przykop, Purda, Purdka, Silice, Stary Olsztyn, Szczęsne, Trękus, Trękusek, Zgniłocha, obejmujące 45 miejscowości i 16 osad.

Gmina sąsiaduje:

- - od północnego zachodu z Olsztynem,
- - od strony północnej z gminami Barczewo w powiecie olsztyńskim i Dźwierzuty w powiecie szczycieńskim,
- - od zachodu z gminą Stawiguda w powiecie olsztyńskim,
- - od południowego zachodu z gminą Olsztynek w powiecie olsztyńskim,
- - od południa z gminą Jedwabno w powiecie szczycieńskim,
- - od wschodu z gminą Pasym w powiecie szczycieńskim.

Jednostki osadnicze gminy łączy sieć dróg gminnych o łącznej długości ok. 91 km, kilka odcinków dróg powiatowych o łącznej długości ok. 102 km, a także ok. 18 km odcinek drogi wojewódzkiej nr 598 relacji Olsztyn – Butryny – Zgniłocha – Jedwabno – Wielbark. Przez tereny gminy przebiegają również drogi krajowe: nr 16 Grudziądz – Olsztyn - Augustów, DK nr 53 Olsztyn – Szczytno - Ostrołęka, DK nr 58 Olsztynek - Szczuczyn, a także wiedzie jednotorowa linia kolejowa drugorzędna nr 219 relacji Olsztyn – Szczytno - Ełk, ze stacjami w Klewkach i Marcinkowie.

Według podziału fizyczno-geograficznego Jerzego Kondrackiego, gmina położona jest w granicach makroregionu *Pojezierze Mazurskie*, na terenach mezoregionu *Pojezierze Olsztyńskie*, w jego południowej części, a częściowo w mezoregionie *Równina Mazurska*. Rzeźba terenu została ukształtowana podczas zlodowacenia bałtyckiego, fazy pomorskiej, oraz zmodyfikowana w holocenie. W północnej części gminy i w rejonie Nowa Wieś – Butryny przeważa falista wysoczyzna moreny dennej, w północno-wschodniej części

gminy przeważa krajobraz pagórkowaty, związany ze strefą moreny czołowej, zaś w południowej części gminy przeważają obszary falistego zandru. Ponadto na terenie gminy występuje dość znaczna ilość obniżeń powierzchni morenowej, a także drobnych form wytopiskowych. Krajobraz gminy urozmaicają subglacialne rynny jeziorne, które stanowią istotny element sieci hydrograficznej gminy; jezioro Košno – z odgałęzieniem do jezior: Duża Czerwonka, Mała Czerwonka; Serwent; Linowskiego; Gim i przylegająca od zachodu rynna jeziora Łańskiego. Na obszarze gminy znajdują się 23 jeziora o powierzchni powyżej 1 ha, a także liczne strugi. Największym zbiornikiem wodnym jest jezioro Košno o powierzchni 5,52 km², z którego wypływa rzeka o tej samej nazwie. Wody tej rzeki zasilają głównie Kanał Kiermas i w części Kanał Elżbiety. Do innych, większych rzek i cieków, można zaliczyć wypływającą z jeziora Serwent rzekę Wardęga, z jej prawostronnymi dopływami - Kanałem Giławy i Kanałem Nerwik, Kanały Butryny i Przykop - dopływy jeziora Łajs, strugi: Kaborno i Linowo – dopływy jeziora Linowskiego, struga Purdka - dopływ Kośny, Kanał Wiktorii - wypływający z jeziora Klebarskiego czy Kanał Gimski – uchodzący z jeziora Gim. Poza rzekami i jeziorami występują licznie na obszarze gminy również tereny podmokłe typu bagna, mokradła i torfowiska.

Na terenie gminy znajdują się zasoby kruszyw naturalnych – piasków i żwirów, eksploatowanych doraźnie przez miejscową ludność na potrzeby własne, a także występują złoża torfów oraz wytypowano 18 obszarów prognostycznych zalegania złóż kredy jeziornej.

Najstarsze ślady osadnictwa na terenie gminy sięgają epok prehistorycznych. We wczesnym średniowieczu było to terytorium osadnictwa ludów bałtyjskich, zasiedlone przez zespół plemion określanych Prusami. W wyniku walk międzyplemiennych oraz najazdów polskich i ruskich, a później przez krucjatę Zakonu Krzyżackiego, który podbijał od 1226 r. i ostatecznie podbił w 1283 r. i chrystianizował omawiany obszar, osadnictwo to zostało przerwane, a Prusowie ulegli stopniowo rozproszeniu, asymilacji i akulturacji. Większość miejscowości w gminie była lokowana na prawie chełmińskim przez Zakon i posiada głównie XIV- i XV-wieczną metrykę, niektóre również lokowano jeszcze w wiekach XVIII i XIX w związku z podejmowanymi akcjami karczowania lasów. Stolica obecnej gminy, wieś Purda została założona w głębi puszczy przez kapitułę warmińską na mocy przywileju lokacyjnego z 21 stycznia 1384 r., który otrzymał zasadźca Johannes von Rozergenaw. Wieś była parokrotnie niszczona, stąd kolejne odnowienia jej lokacji w 1417 r. i 1503 r., m.in. podczas wojny

trzynastoletniej w 1455 r. wojska krzyżackie spaliły doszczętnie wieś, która wkrótce została odbudowana i zaczęła się rozwijać, m.in. wzniesiono murowany kościół w miejscu poprzedniego, drewnianego. Na początku XVI w., po ostatniej wojnie polsko-krzyżackiej, Purda była miejscem zaludniania przez mieszkańców pobliskiego Mazowsza. Po II pokoju toruńskim w 1466 r. tereny gminy znalazły się pod berłem Korony Polskiej, do czasu pierwszego rozbioru Polski w 1772 r., kiedy to zostały zaanektowane przez Królestwo Pruskie i znalazły się w jego prowincji zwanej Prusy Wschodnie. Mimo tego, wieś była jednym z większych ośrodków polskiego życia na Warmii, a dzieci w szkole nauczano w języku polskim, co uległo zmianie pod koniec XIX w. po ustawach Kulturkampf, które związane były z germanizacyjną działalnością pruskiego zaborcy i wyrugowały całkowicie język polski nie tylko z polityki oświatowej. Obszar gminy (tak, jak cała Warmia) został przyłączony do Polski dopiero po wyzwoleniu spod okupacji hitlerowskiej w 1945 r., po którym rozpoczął się nowy etap przemian społeczno-gospodarczych.

Wykształcony na przestrzeni wieków dorobek kultury materialnej, którego zasoby przetrwały w gminie do czasów obecnych, również dziedzictwo niematerialne – tradycja, obrzędy, muzyka ludowa, gwara, legendy, postaci i zdarzenia historyczne - są wyrazem troski władz samorządowych, aby poznały je kolejne pokolenia, dają również podstawę do kreowania nowych propozycji turystycznych, promocyjnych i generujących wzmacnianie lokalnych więzi społecznych.

2. Cel opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Nadrzędnym celem *Programu opieki nad zabytkami gminy Purda na lata 2017-2020* jest ukierunkowanie działań samorządu gminnego na poprawę stanu zachowania i utrzymania zasobów dziedzictwa kulturowego gminy. Szczegółowe cele wynikają z ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Cele te określone zostały następująco:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,

- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystywaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami – zadania i kompetencje organu gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

1. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2016 r., poz. 446).

Zgodnie z art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy, do zadań własnych gminy należy zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty, w tym m.in. sprawy kultury, a więc bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

2. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2014 r., poz. 1446 ze zm.), która nakłada na gminę następujące obowiązki i uprawnienia:

- a) prawo utworzenia przez radę gminy (po uprzednim zasięgnięciu opinii konserwatora zabytków) parku kulturowego w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej (art.16),
- b) obowiązek uwzględniania w strategii rozwoju gminy, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (art. 18 i 19),

- c) obowiązek uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego z wojewódzkim konserwatorem zabytków (art. 20),
- d) obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków z terenu gminy, objętych wojewódzką ewidencją zabytków (art. 22, ust. 4),
- e) przyjmowanie zawiadomień o znalezieniu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem oraz powiadomienie o tym fakcie wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 32, ust.1, pkt 3 i ust. 2),
- f) przyjmowanie zawiadomień o przypadkowym znalezieniu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem archeologicznym i powiadomienie o tym fakcie wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 33, ust. 1 i 2),
- g) sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich i budowlanych przy zabytku, do którego gmina posiada tytuł prawny (art. 71, ust. 1 i 2)
- h) prawo udzielania przez organ stanowiący gminy, na zasadach określonych w podjętych uchwałach, dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (art. 81),
- i) obowiązek sporządzenia przez wójta gminy na okres 4 lat gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 87, ust.1).
- j) obowiązek sporządzenia i przedstawienia radzie gminy sprawozdania z realizacji programu (art. 87, ust. 5).

4. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zawarte zostały w szeregu dokumentach:

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zmianami)

Ustawa zasadnicza stanowi fundament systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce. Zgodnie z art. 5, art. 6 ust. 1 Rzeczpospolita Polska strzeże dziedzictwa narodowego, zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju oraz stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będących źródłem tożsamości narodu

polskiego, jego trwania i rozwoju. Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa art. 86 ustawy.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2014 r., poz. 1446 ze zm.)

Ustawa stanowi podstawę prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w kraju, określa politykę zarządzania zabytkami, wyznacza główne zadania państwa i właścicieli obiektów zabytkowych. Szczegółowe zapisy określają przedmiot, zakres i formy ochrony i opieki nad zabytkami, zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, formy ochrony zabytków.

Art. 3. Użyte w ustawie określenia oznaczają:

- 1) zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- 2) zabytek nieruchomy - nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1;
- 3) zabytek ruchomy - rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1;
- 4) zabytek archeologiczny - zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;
- 5) instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami - instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;
- 6) prace konserwatorskie - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;
- 7) prace restauratorskie - działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;
- 8) roboty budowlane - roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;
- 9) badania konserwatorskie - działania mające na celu rozpoznanie historii

i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;

10) badania architektoniczne - działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;

11) badania archeologiczne - działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;

12) historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny - przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;

13) historyczny zespół budowlany - powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;

14) krajobraz kulturowy - postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka;

15) otoczenie - teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Ochrona zabytków (art. 4) polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu m.in.:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków, ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
- udaremnienie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę,
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,

W art. 5 zdefiniowane zostało pojęcie opieki nad zabytkami, która sprawowana jest przez właściciela lub posiadacza zabytku. Polega ona w szczególności na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku,
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku wraz z jego otoczeniem w jak najlepszym stanie,
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku,
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Ze względu na bardzo zróżnicowany charakter obiektów, które mogą być zabytkami, w art. 6 przedstawiono przykładowe wyliczenie z podziałem na zabytki nieruchome, ruchome i archeologiczne. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

- 1) zabytki nieruchome będące, w szczególności: krajobrazami kulturowymi, układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi, dziełami architektury i budownictwa, dziełami budownictwa obronnego, obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi, cmentarzami, parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni, miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 2) zabytki ruchome będące, w szczególności: dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje, numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami, wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego, materiałami bibliotecznymi, instrumentami muzycznymi, wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi, przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności: pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyskami, kurhanami, relikami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać również nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Ustawa wyróżnia (w art. 7) następujące formy ochrony:

- 1) wpis do rejestru zabytków,
- 2) uznanie za pomnik historii,
- 3) utworzenie parku kulturowego,
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Rada gminy, zgodnie z art. 16, ust. 1 ustawy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się m.in. przy sporządzaniu strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej. W dokumentach tych, w szczególności:

- 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami. (art. 18 ustawy)

Zgodnie z art. 19 ustawy, w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- 3) parków kulturowych.

W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach

zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- 3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.

W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o którym mowa w ust. 1.

W studium i planie ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Art. 20.

Projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu.

Art. 21.

Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.

Art. 22.

1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.
2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.
3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego

zabytku.

4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Zagospodarowanie zabytków, prowadzenie badań, prac i robót oraz podejmowanie innych działań przy zabytkach.

Art. 25.

Zagospodarowanie na cele użytkowe zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru wymaga posiadania przez jego właściciela lub posiadacza:

- 1) dokumentacji konserwatorskiej określającej stan zachowania zabytku nieruchomego i możliwości jego adaptacji, z uwzględnieniem historycznej funkcji i wartości tego zabytku;
- 2) uzgodnionego z wojewódzkim konserwatorem zabytków programu prac konserwatorskich przy zabytku nieruchomym, określającego zakres i sposób ich prowadzenia oraz wskazującego niezbędne do zastosowania materiały i technologie;
- 3) uzgodnionego z wojewódzkim konserwatorem zabytków programu zagospodarowania zabytku nieruchomego wraz z otoczeniem oraz dalszego korzystania z tego zabytku, z uwzględnieniem wyeksponowania jego wartości.

Art. 26.

W umowie sprzedaży, zamiany, darowizny lub dzierżawy zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków, stanowiącego własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, przy określaniu sposobu korzystania z tego zabytku należy nałożyć, jeżeli stan zachowania zabytku tego wymaga, na nabywcę lub dzierżawcę obowiązek przeprowadzenia w określonym terminie niezbędnych prac konserwatorskich przy tym zabytku. Przepis ten stosuje się odpowiednio do decyzji o oddaniu w trwały zarząd zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków.

Art. 27.

Na wniosek właściciela lub posiadacza zabytku wojewódzki konserwator zabytków przedstawia, w formie pisemnej, zalecenia konserwatorskie, określające sposób korzystania z zabytku, jego zabezpieczenia i wykonania prac

konserwatorskich, a także zakres dopuszczalnych zmian, które mogą być wprowadzone w tym zabytku.

Art. 28.

Niezależnie od obowiązków wynikających z opieki nad zabytkami, określonych w art. 5, właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego do rejestru zabytków lub zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków zawiadamia wojewódzkiego konserwatora zabytków o:

- 1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zdarzenia,
- 2) zagrożeniu dla zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zagrożenia,
- 3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany,
- 4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.

Art. 31, ust. 1 a.

1. Osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która zamierza realizować:

- roboty budowlane przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru lub objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub znajdującym się w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków albo
- roboty ziemne lub dokonać zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego
- jest obowiązana, z zastrzeżeniem art. 82 a ust. 1, pokryć koszty badań archeologicznych oraz ich dokumentacji, jeżeli przeprowadzenie tych badań jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków.

2. Zakres i rodzaj niezbędnych badań archeologicznych ustala wojewódzki konserwator zabytków w drodze decyzji, wyłącznie w takim zakresie, w jakim roboty budowlane albo roboty ziemne lub zmiana charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, zniszczą lub uszkodzą zabytek archeologiczny.

3. Egzemplarz dokumentacji badań podlega po ich zakończeniu nieodpłatnemu przekazaniu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków.

Art. 32, ust. 1.

1. Kto, w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych, odkrył przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, jest obowiązany:

- 1) wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot;
- 2) zabezpieczyć, przy użyciu dostępnych środków, ten przedmiot i miejsce jego odkrycia;
- 3) niezwłocznie zawiadomić o tym właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

Art. 33, ust. 1.

1. Kto przypadkowo znalazł przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, jest obowiązany, przy użyciu dostępnych środków, zabezpieczyć ten przedmiot i oznakować miejsce jego znalezienia oraz niezwłocznie zawiadomić o znalezieniu tego przedmiotu właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

Art. 36, ust. 1.

Pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga:

- 1) prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru;
- 2) wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;
- 3) prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;
- 4) prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;
- 5) prowadzenie badań archeologicznych;
- 6) przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 7) trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;
- 8) dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 9) zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;
- 10) umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru urządzeń technicznych, tablic, reklam oraz napisów, z zastrzeżeniem art. 12 ust.1;
- 11) podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru;
- 12) poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.

Uzyskanie pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podjęcie robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru nie zwalnia z obowiązku uzyskania pozwolenia na budowę lub zgłoszenia, w przypadkach określonych przepisami Prawa budowlanego.

Tryb wydawania pozwoleń na prace przy zabytkach określa Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 14.10.2015 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2015 r., poz. 1789).

Organizacja organów ochrony zabytków

Art. 89. Organami ochrony zabytków są:

- 1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
- 2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2016 r., poz. 446)

Zgodnie z art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy, do zadań własnych gminy należy zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty, w tym m.in. sprawy kultury, a więc bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2013 roku, poz. 1232)

Ustawa określa, że przy sporządzaniu prognozy oddziaływania na środowisko należy dokonać analizy i oceny oddziaływania m.in. na obiekty zabytkowe. W przypadku odstąpienia od przeprowadzenia postępowania w sprawie oceny oddziaływania na środowisko, ustawa nakłada obowiązek sprawdzenia, czy decyzja o odstąpieniu uwzględnia obszary mające znaczenie dla dziedzictwa kulturowego.

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2016 r., poz. 778)

Zapisy ustawy określają, iż podczas sporządzania studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, decyzji o warunkach zabudowy oraz

ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego należy uwzględnić obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. Ustawa nakłada na samorządy obowiązek zawiadomienia konserwatora zabytków o przystąpieniu do sporządzania studium i planów zagospodarowania przestrzennego, uwzględnienia wniosków konserwatorskich oraz uzgodnienia dokumentów.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2016, poz. 2134)

Zgodnie z art. 83 a, ust. 1 ustawy, zezwolenie na usunięcie drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości wydaje wójt, burmistrz albo prezydent miasta, a w przypadku gdy zezwolenie dotyczy usunięcia drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków - wojewódzki konserwator zabytków.

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2016 r., poz. 2147)

Ustawa określa (w art. 13), iż pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, stanowiącej własność jednostki samorządu terytorialnego i Skarbu Państwa (za wyjątkiem nieruchomości będących we władaniu Agencji Nieruchomości Rolnych). Zgodnie z art. 29, jeżeli przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z niej, można nałożyć na nabywcę obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej obiektów zabytkowych. Przy sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, ustaloną cenę obniża się o 50 % (art. 68). Właściwy organ, może za zgodą odpowiednio wojewody, rady lub sejmiku, podwyższyć lub obniżyć tę bonifikatę.

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. Nr z 2016 r., poz. 290)

Art. 5 ust. 1, pkt 7 oraz ust. 2.

Obiekt budowlany należy użytkować w sposób zgodny z jego przeznaczeniem i wymaganiami ochrony środowiska oraz utrzymywać w należyтым stanie technicznym i estetycznym, nie dopuszczając do nadmiernego pogorszenia jego właściwości użytkowych i sprawności technicznej, w szczególności w zakresie związanym z wymaganiami ochrony obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską. Art. 30 ust. 2.

Do zgłoszenia robót budowlanych należy dołączyć, w zależności od potrzeb, pozwolenia, uzgodnienia i opinie wymagane odrębnymi przepisami, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Art. 30 ust. 7.

Właściwy organ może nałożyć, w drodze decyzji, obowiązek uzyskania pozwolenia na wykonanie określonego obiektu lub robót budowlanych objętych obowiązkiem zgłoszenia, jeżeli ich realizacja może naruszać ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub spowodować m.in. pogorszenie stanu środowiska lub stanu zachowania zabytków.

Art. 39 ustawy określa, iż:

- prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia konserwatora zabytków,
- pozwolenie na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydane po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków,
- w stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów nie wpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

5. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego

5.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

5.1.1. Narodowa strategia rozwoju kultury na lata 2004-2013 wraz z uzupełnieniem na lata 2004-2020 (przyjęta przez Radę Ministrów w dniu 21.09.2004 r.)

Głównym celem strategicznym jest działanie na rzecz zrównoważonego rozwoju kulturowego regionów w Polsce poprzez m.in. zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywną ochronę zabytków. Wśród kierunków działań wymieniono kompleksową rewaloryzację obiektów zabytkowych, ich adaptację na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, społeczne, zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości, promocję potencjału kulturowego regionów.

Instrumentem realizacji strategii jest Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego”. Wśród najważniejszych celów

strategicznych państwa z sferze ochrony zabytków wymieniono:

- przygotowanie skutecznego systemu prawno-finansowego wspierania ochrony i opieki nad zabytkami,
- podjęcie prac nad kompleksowym systemem edukacji na rzecz dziedzictwa,
- poszukiwanie instrumentów wzmacniających efekty działalności służb konserwatorskich,
- intensyfikacja ochrony i upowszechniania dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie kompleksowa poprawa stanu zachowania zabytków nieruchomych.

5.1.2. Strategia rozwoju kraju 2020 (przyjęta przez Radę Ministrów w dniu 25.09.2012 r.)

Strategia rozwoju kraju 2020. Aktywne społeczeństwo, konkurencyjna gospodarka, sprawne państwo, zakłada poprawę dostępu do wiedzy o dziedzictwie kulturowym, a w efekcie wzrost świadomości społecznej w związku z postulowanym upowszechnieniem wykorzystania technologii cyfrowych. Wprowadzeniu odpowiednich standardów świadczenia usług publicznych oraz zwiększeniu ich dostępności służyć będzie szersze i bardziej kompleksowe wykorzystanie technologii informatycznych i komunikacyjnych oraz rozwój niezbędnej do tego infrastruktury, w tym usług kulturalnych (digitalizacja zasobów kultury i dziedzictwa narodowego).

Działania na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego są również ważnym czynnikiem rozwoju i podnoszenia atrakcyjności miast, wpływają na budowanie silnej pozycji ośrodków miejskich.

5.1.3. Strategia rozwoju kapitału społecznego 2020 (przyjęta przez Radę Ministrów w dniu 26.03.2013 r.)

Głównym celem *Strategii rozwoju kapitału społecznego* jest wzmocnienie udziału kapitału społecznego w rozwoju społeczno-gospodarczym kraju. Głównemu celowi przyporządkowano cztery cele szczegółowe, wśród których czwarty, „Rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego i kreatywnego”, priorytet 4.1. „Wzmocnienie roli kultury w budowaniu spójności społecznej” odnieść można do ochrony dziedzictwa kulturowego. Wśród kierunków działań wymienia się:

- tworzenie warunków wzmacniania tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie lokalnym, regionalnym i krajowym,
- ochronę dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego oraz krajobrazu,

- digitalizację, cyfrową rekonstrukcję i udostępnianie dóbr kultury.

W *Strategii* podnosi się również kwestię aktywnego udziału społeczeństwa w ochronie zabytków i opiece nad nimi.

5.1.4. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014-2017 przyjęty został Uchwałą Rady Ministrów Nr 125/2014 z dnia 24.06.2014 r.

W *Krajowym programie* dokonano diagnozy stanu ochrony zabytków w Polsce w trzech podstawowych płaszczyznach:

- organizacji i zadań organów ochrony zabytków w Polsce,
- stanu zachowania zabytków, w tym roli i znaczenia form ochrony zabytków oraz systemów informacji o zabytkach,
- komunikacji, porozumienia i współpracy w obszarze ochrony zabytków.

W przyjętym dokumencie określony został cel główny, jakim jest wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego i kreatywnego Polaków. Celowi głównemu przyporządkowano cele szczegółowe i kierunki działania.

1. Wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce. Cel ten będzie realizowany poprzez:

- porządkowanie rejestru zabytków nieruchomych,
- przygotowanie ratyfikacji *Konwencji UNESCO ds. ochrony dziedzictwa podwodnego*,
- wypracowanie jednolitych standardów działania konserwatorskiego w odniesieniu do wybranych typów i kategorii zabytków nieruchomych,
- wzmocnienie instrumentów ochrony krajobrazu kulturowego,
- opracowanie diagnozy prawnej ochrony zabytków ruchomych,
- opracowanie kompleksowego raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków,
- realizacja badań w ramach AZP na obszarach szczególnie istotnych ze względu na zagrożenia dla dziedzictwa archeologicznego.

2. Wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków. Cel ten będzie realizowany poprzez:

- zwiększenie efektywności zarządzania i ochrony zabytków poprzez wdrażanie infrastruktury informacji przestrzennej o zabytkach,
- wypracowanie standardów pozwalających na lepszy przepływ informacji pomiędzy organami ochrony zabytków, a społecznościami żyjącymi w otoczeniu zabytków objętych ochroną,

- podniesienie jakości procesów decyzyjnych w organach ochrony zabytków,
- merytoryczne wsparcie samorządu terytorialnego w ochronie zabytków.

3. Tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji i reinterpretacji. Cel ten realizowany będzie poprzez:

- przygotowanie ratyfikacji *Konwencji ramowej Rady Europy w sprawie znaczenia dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa*, Faro 2005,
- budowanie świadomości społecznej dotyczącej funkcji dziedzictwa kulturowego jako podstawy kształtowania tożsamości narodowej i społeczności lokalnych,
- promocja zasobu dziedzictwa za pośrednictwem Internetu,
- zwiększenie i ułatwienie dostępu do zasobu dziedzictwa.

5.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie województwa

5.2.1. Strategia rozwoju województwa warmińsko-mazurskiego

Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2025 przyjęta została Uchwałą Nr XXVIII/553/13 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 25 czerwca 2013 r.

Strategia określa uwarunkowania, cele i kierunki rozwoju województwa. Ustalenia zawarte w cyt. dokumencie stanowią podstawę do sporządzenia planu zagospodarowania przestrzennego województwa, przez co mają bezpośredni wpływ na zachowanie i poprawę jakości krajobrazu kulturowego. Zakłada konieczność wyznaczenia w planie zagospodarowania przestrzennego terenów o wyjątkowych walorach środowiska kulturowego, które należy wesprzeć pakietem pomocy ułatwiającej wykorzystanie tego czynnika. Wsparcie powinno objąć, z jednej strony rewitalizację obiektów, a z drugiej, przedsiębiorczość budowaną na wykorzystaniu tego sektora, szczególnie w turystyce.

W przeprowadzonej analizie SWOT wymieniono jako znaczące dla rozwoju województwa bogactwo kulturowe i etniczne.

W ramach celu strategicznego „Turystyka wiodącą dziedziną gospodarki Warmii i Mazur” określone zostały trzy cele operacyjne i działania, odnoszące się wprost do obiektów zabytkowych:

- stałe badania rynku turystycznego, w tym ewidencja i badania wszystkich kategorii zabytków (w celu rozwoju, konserwacji, rewaloryzacji i zagospodarowania),
- wyeksponowanie specyfiki i wypromowanie tradycji regionu, opracowanie

szerokiej i urozmaiconej oferty turystycznej opartej o tradycje wydarzeń historycznych w regionie, posiadane obiekty zabytkowe i regionalną kuchnię,

- wsparcie inicjatyw lokalnych (w tym mniejszości narodowych) w tworzeniu placówek muzealnych, izb regionalnych, kolekcji oraz promocję miejsc historycznych.

5.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego przyjęty został przez Sejmik Województwa Warmińsko-Mazurskiego Uchwałą Nr VII/164/15 z dnia 27 maja 2015 r.

W *Planie* wskazuje się na znaczenie zasobów dziedzictwa kulturowego regionu, szczególnie, że z istniejącymi zasobami i walorami środowiska przyrodniczego decydują o atrakcyjności turystycznej i stanowią podstawę do tworzenia przewagi konkurencyjnej województwa. W dokumencie, dla realizacji polityki przestrzennej w odniesieniu do środowiska przyrodniczego i kulturowego przyjęto kierunek *Ochrona i kształtowanie najcenniejszych zasobów środowiska przyrodniczego i kulturowego, w tym ochrona krajobrazów*. Dla realizacji tego kierunku sformułowano następujące zasady i kierunki działania:

1. Przeciwdziałanie zagrożeniom degradacji krajobrazów w procesach gospodarowania w przestrzeni oraz dążenie do odtworzenia (przywrócenia walorów) krajobrazów zdegradowanych, poprzez:

- a) w strefach krajobrazu harmonijnego: zachowanie i uczytelnienie walorów krajobrazowych, np. związanych z rzeźbą terenu oraz jego pokryciem naturalnym i kulturowym,
- b) w strefach krajobrazu dysharmonijnego i zdegradowanego: przywracanie równowagi przyrodniczej, odtwarzanie zasobów kulturowych, neutralizowanie elementów obcych, obniżających walory krajobrazowe,
- c) w strefach zagrożonych suburbanizacją: ograniczenie zasięgu obszarów narażonych na nadmierną antropopresję oraz chaotyczne niekontrolowane procesy rozwojowe,
- d) w strefach krajobrazu otwartego: zachowanie przestrzeni otwartych, nie dopuszczenie do degradacji charakterystycznych elementów tych przestrzeni, jak mozaikowość i rozłogi pól, naturalne akcenty i dominanty krajobrazowe, rzeźba terenu oraz elementy przyrodniczo-kulturowe (w tym aleje przydrożne, śródpolna zieleń komponowana, nasadzenia graniczne, układ drożny),

e) określenie zasad i priorytetów w ochronie alei przydrożnych i innych przyrodniczo-kulturowych komponentów krajobrazu.

2. Wypracowanie metod i działań kompleksowej ochrony krajobrazu, uwzględnianych następnie w dokumentach planistycznych i strategiczno-programowych różnej rangi, realizowanych w sposób ciągły, poprzez:

- a) ochronę charakterystycznych cech wszystkich typów krajobrazu,
- b) ograniczenie możliwości wprowadzania obcych krajobrazowo oraz agresywnych elementów i form zagospodarowania przestrzennego,
- c) ochronę krajobrazów, ekosystemów i komfortu zamieszkania ludności przed lokalizacją dużych elektrowni wiatrowych,
- d) ustanowienie kryteriów określających zasady optymalnej lokalizacji przedsięwzięć, obiektów i urządzeń mogących powodować dysharmonię w krajobrazie, w tym kryteria lokalizacji urządzeń energetyki wiatrowej, farm fotowoltaicznych,
- e) ochronę walorów widokowych szczególnych elementów krajobrazu, takich jak panoramy miast historycznych, dominanty architektoniczne i urbanistyczne, zespoły sakralne oraz parkowo-rezydencjonalne, punkty widokowe, uwzględniając także strefy wglądu na obszary o wysokich walorach krajobrazowych, a także osie i panoramy widokowe w strefach nadmorskich, jeziornych i rzecznych,
- f) ochronę walorów widokowych na terenach otwartych, szczególnie wzdłuż głównych osi komunikacyjnych województwa,
- g) ochronę przedpola ekspozycji istotnych elementów krajobrazu, np. poprzez ograniczanie wprowadzania zabudowy, reklam wielkoformatowych, ekranów dźwiękochłonnych, farm wiatrowych itp.,
- h) stosowanie zasady kontynuacji w zakresie „dobrego sąsiedztwa”, z utrzymaniem tradycji miejsca oraz wykluczeniem rozwiązań dysharmonijnych,
- i) uwzględnianie kontekstu krajobrazowego w warunkach ochrony zespołów zabytkowych o wyjątkowych i unikatowych walorach, wskazanych w części dotyczącej środowiska kulturowego.

3. Postrzeganie krajobrazów jako ważnych elementów potencjału rozwojowego województwa, istotnych dla jakości życia, atrakcyjności inwestycyjnej oraz promocji regionu, poprzez:

- a) przeciwdziałanie negatywnym zjawiskom mającym wpływ na jakość krajobrazu w wymiarze wielkoobszarowym, do których zaliczają się np. siłownie wiatrowe o wysokości 100-200 m, widoczne z odległości wielu kilometrów, agresywnie

oddziaływujące na odległość kilku kilometrów,

b) opracowywanie studiów krajobrazowych w przypadku możliwości wystąpienia konfliktów krajobrazowych, szczególnie przy realizacji obiektów wyróżniających się w krajobrazie, np. obiektów wysokich (farm wiatrowych), wielkokubaturowych oraz wielkopowierzchniowych, mogących wpływać na szeroko rozumiany potencjał rozwojowy regionu.

4. Ustala się zachowanie i ochronę tożsamości oraz różnorodności kulturowej regionu, znajdujących swój wyraz w zachowanych elementach historycznych struktury przestrzennej województwa, poprzez:

a) ochronę różnorodności i odrębności kulturowej poszczególnych obszarów województwa, między innymi poprzez odpowiednie zapisy w dokumentach planistycznych i strategiczno-programowych różnej rangi,

b) efektywne i racjonalne zagospodarowanie obiektów zabytkowych, dopuszczenie nowych funkcji do obiektów zabytkowych, pod warunkiem wykluczenia rozwiązań dysharmonijnych,

c) promowanie i wspieranie, także materialne, zagospodarowania obiektów zabytkowych na różne cele publiczne, z wykorzystaniem dostępnych źródeł finansowania,

d) podtrzymywanie tradycji miejsca, kontynuację rozwiązań historycznych bądź nawiązanie do nich,

e) ochronę ekspozycji zabytkowych panoram i sylwet miast oraz zespołów zabytkowych, zachowanie historycznych dominant krajobrazowych,

f) ochronę obszarową miejsc o wysokich walorach krajobrazu kulturowego i przeciwdziałanie procesom jego degradacji. Szczególne znaczenie ze względu na swą unikatowość mają obszary: Żuławy, strefa Kanału Elbląskiego, wybrzeże Zalewu Wiślanego z krawędzią Wysoczyzny Elbląskiej, Północna Warmia oraz obszar Wielkich Jezior Mazurskich, a także Krajobraz Oberlandzki, Ziemia Lubawska i Poborze,

g) ochronę i zachowanie dóbr kultury współczesnej, podkreślających specyficzne, współczesne cechy krajobrazu kulturowego regionu.

5. Ustala się zachowanie, ochronę i utrzymanie w dobrym stanie najważniejszych w skali regionalnej i ponadregionalnej obiektów zabytkowych, poprzez:

a) ochronę i utrzymanie: zamków i warowni średniowiecznych, zespołów zabytkowych, miast historycznych i układów urbanistycznych, zabytków techniki, założeń pałacowo-parkowych, fortyfikacji nowożytnych, historycznych zespołów pielgrzymkowych, miejsc wydarzeń historycznych, wsi historycznych, zabytków

archeologicznych,

b) pełną realizację programów opieki nad zabytkami, w tym „Programu opieki nad zabytkami województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2012-2015”,

c) utworzenie parków kulturowych, obejmujących szczególnie cenne elementy dziedzictwa kulturowego regionu – założenia pałacowo-parkowe, wsie historyczne, fortyfikacje nowożytne, budowle inżynierskie i zabytki archeologiczne,

d) podwyższenie rangi ochrony prawnej innych obiektów i zespołów zabytkowych o wyjątkowych i unikatowych walorach,

e) rewitalizację zabytkowych zespołów urbanistycznych, ruralistycznych, przemysłowych i powojennych,

f) zachowanie, utrzymywanie i uporządkowanie zabytkowych cmentarzy wraz z zachowanymi zespołami zieleni komponowanej i elementami sztuki sepulkralnej. Obiekty te stanowią ważny element dziedzictwa regionu, świadczący o jego wielokulturowości i który jest przedmiotem zainteresowania turystów krajowych i zagranicznych,

g) zarządzanie zasobem zabytków archeologicznych w celu zapewnienia im przetrwania, udostępnienie obiektów archeologicznych o walorach krajobrazowych i ekspozycyjnych, jak np.: Pola Grunwaldzkie, wybrane grodziska (np. Gardyny, Ilawa – Wielka Żuława, Święty Gaj, Pasym, Janiki Wielkie, Skomack Wielki) i osady (np. osada Truso w Janowie), kurhany i cmentarzyska kurhanowe (np.: Piórkowo, Weklice, Wieprz, Gródki, Nowa Wieś Wielka i inne) przez opracowanie planów ochrony i udostępnienia poszczególnych obiektów, utworzenie szlaków dziedzictwa archeologicznego oraz parków kulturowych, z zachowaniem zasad harmonijnego wkomponowania i wyeksponowania obiektów w krajobrazie danego obszaru,

h) podjęcie działań w celu rozpoczęcia procedury zakwalifikowania Kanału Elbląskiego wraz z otaczającym go krajobrazem na listę światowego dziedzictwa UNESCO,

i) podjęcie działań w celu uznania za pomniki historii sanktuariów pielgrzymkowych w Świętej Lipce i Stoczku Klasztornym, oraz określenie możliwości wprowadzenia na tę listę: miasta Reszel, zamków w Olsztynie i Lidzbarku Warmińskim oraz Twierdzy Boyen w Giżycku.

6. Zespole i koordynacja form i metod ochrony dziedzictwa kulturowego poprzez:

a) realizację powszechnych tendencji europejskich i światowych do rozszerzania

- poła ochrony na całe dziedzictwo kulturowe obejmujące dobra kultury i natury,
- b) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków (w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego) łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej w polityce rozwoju województwa,
- c) uwzględnianie, w dokumentach planistycznych różnej rangi, powiązania zagadnień ochrony założeń urbanistycznych i ruralistycznych, zespołów architektonicznych oraz archeologicznego dziedzictwa kulturowego z problematyką ochrony środowiska,
- d) wspieranie procesu opracowywania gminnych i powiatowych programów opieki nad zabytkami, jako ważnego instrumentu kształtowania lokalnych strategii rozwoju,
- e) wykorzystywanie formy ochrony zabytków, jaką stanowi park kulturowy:
- współdziałanie w zakresie przygotowywania i dofinansowywania opracowań studialnych i projektowych zmierzających do utworzenia parków kulturowych,
  - promowanie działań zmierzających do tworzenia parków kulturowych jako skutecznej formy zintegrowanej ochrony cennych obszarów kulturowych województwa warmińsko-mazurskiego,
- f) wypracowanie programu wspomagania finansowego długofalowych działań na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków regionu,
- g) wspieranie programów ochrony zabytków uwzględniających finansowanie z funduszy Unii Europejskiej,
- h) wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego dla rozwoju turystyki, edukacji kulturowej i promocji wartości krajobrazowych, jako świadectwa tożsamości regionalnej.

7. Przyjmuje się przeciwdziałanie negatywnym zjawiskom mającym wpływ na stan obiektów zabytkowych jako ważny element polityki przestrzennej regionu, poprzez:

- a) przeciwdziałanie degradacji substancji zabytkowej, w tym szczególnie obiektów drewnianych i obiektów kultury ludowej popadających w ruinę,
- b) podejmowanie działań w celu przeciwdziałania dewastacji stanowisk archeologicznych (badania ratownicze, zmiana sposobu użytkowania, programy ochrony),
- c) zapobieganie dewastacji przestrzeni w otoczeniu zabytków oraz niekorzystnym zmianom krajobrazu, w tym pojawianiu się agresywnych dominant krajobrazowych (siłowni wiatrowych, farm fotowoltaicznych), homogenizacji i zacieraniu cech fizjonomicznych krajobrazu oraz zjawiskom suburbanizacji.

5.2.3. Strategia rozwoju turystyki województwa warmińsko-mazurskiego

W *Strategii rozwoju turystyki województwa warmińsko-mazurskiego* przyjętej Uchwałą Nr XLIII/831/10 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 28 września 2010 r. przedstawiono krótką charakterystykę najcenniejszych zabytków na terenie województwa, jako atrakcji turystycznych.

Wśród priorytetów i celów rozwoju turystyki w województwie wskazane zostały główne pola strategiczne, w których generują i kumulują się procesy rozwojowe i działalność w dziedzinie turystyki. Spośród produktów turystycznych województwa warmińsko-mazurskiego rekomendowanych do rozwoju, trzy bezpośrednio odnoszą się do obiektów zabytkowych:

- budowle obronne Warmii i Mazur,
- dwory i pałace Prus Wschodnich,
- turystyka religijna.

Cele strategiczne mają być realizowane poprzez cele operacyjne, m.in.:

- organizację imprez związanych z regionem i wydarzeniami historycznymi,
- pełne oznakowanie szlaków i atrakcji turystycznych,
- udostępnienie obiektów zabytkowych dla turystów,
- renowację obiektów.

5.2.4. Program opieki nad zabytkami województwa warmińsko-mazurskiego

Program opieki nad zabytkami województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2012-2015 przyjęty został Uchwałą Nr XIII/240/11 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 28 grudnia 2011 r.

Myślą przewodnią opracowania *Programu* było uznanie potrzeby zachowania zasobów regionalnego dziedzictwa kulturowego jako ważnego czynnika wpływającego na kształtowanie się tożsamości regionalnej i promocji turystycznej. Program określił stan, do którego należy dążyć w zakresie opieki nad zabytkami, wskazuje konieczne do wykonania zadania i sugeruje sposoby ich realizacji poprzez określenie podstawowych założeń organizacyjnych, finansowych, edukacyjnych i promocyjnych.

Podstawowe cele i zadania *Programu opieki nad zabytkami województwa warmińsko-mazurskiego*:

- zespolenie i koordynacja form i metod ochrony dziedzictwa kulturowego,

- opieka nad zabytkami nieruchomymi ze szczególnym uwzględnieniem obiektów i zespołów charakterystycznych dla województwa warmińsko-mazurskiego,
- opieka nad zabytkami ruchomymi,
- opieka nad zasobami muzeów,
- ochrona archeologicznego dziedzictwa kulturowego,
- ochrona dziedzictwa niematerialnego,
- praktyczne wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego – rozwój turystyki, działania edukacyjne, promocyjne itp.

Opracowany został projekt *Programu opieki nad zabytkami województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2016-2019*, który zakłada następujące cele i kierunki działań:

- zespolenie i koordynacja form i metod ochrony dziedzictwa kulturowego,
- dążenie do utrzymania obiektów zabytkowych w jak najlepszym stanie, ze szczególnym uwzględnieniem obiektów i zespołów charakterystycznych dla województwa warmińsko-mazurskiego,
- opieka nad zabytkami ruchomymi,
- stworzenie optymalnych warunków dla prowadzenia działalności muzealnej,
- opieka nad archeologicznym dziedzictwem województwa warmińsko-mazurskiego,
- ochrona dziedzictwa niematerialnego,
- praktyczne wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego.

6. Zasoby dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

6.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków i ujęte w gminnej ewidencji zabytków (wg stanu na grudzień 2016 r.)

BAŁDY

CMENTARZ EWANGELICKI, 2 poł. XIX w.

SZKOŁA, ob. ośrodek wypoczynkowy, nr 9, pocz. XX w.

ZESPÓŁ PAŁACOWO-FOLWARCZNY:

a. pałac nr 1, 1920 r.,

b. park, pocz. XX w.

Rejestr zabytków nr A-1568 z dnia 11.09.1984 r.

c. gorzelnia, 1915 r.,

d. spichlerz, 1915 r.,

e. obora – mleczarnia, pocz. XX w.,

f. stodoła, pocz. XX w.

BIEDÓWKO

RZĄDCÓWKA NR 1 w zespole folwarcznym, 4 ćw. XIX w.

BUTRYNY

ZESPÓŁ KOŚCIOŁA PAR. P.W. ŚW. JAKUBA APOSTOŁA:

a. kościół, 1689 r., spalony 1886 r., odbudowany 1887-1888 r.

Rejestr zabytków nr A-1022 z dnia 23.07.1968 r.

b. plebania nr 22, pocz. XX w.

KAPLICZKA PRZYDROŻNA, (k/nr 13), 2 poł. XIX w.

Rejestr zabytków nr A-3336 z dnia 18.03.1992 r.

KAPLICZKA PRZYDROŻNA, (k/nr 28), 2 poł. XVIII w.

Rejestr zabytków nr A-3330 z dnia 18.03.1992 r.

KAPLICZKA, (k/d. nr 36), 1 ćw. XX w.

CMENTARZ KATOLICKI, 1850 r.

ZAJAZD NR 26, k. XIX w.

DOM NR 1, k. XIX w.

DOM NR 16, pocz. XX w.

DOM NR 23, k. XIX w.

DOM NR 27, 1886 r.

ZAGRODA NR 29:

a. dom, pocz. XX w.,

b. budynek gospodarczy, pocz. XX w.

ZAGRODA NR 30,

a. dom, k. XIX w.,

b. budynek gospodarczy, k. XIX w.

CHABERKOWO

KAPLICZKA, (k/nr 8), k. XIX w.

SZKOŁA POLSKA, ob. dom nr 4, pocz. XX w.

CHAŁUPA NR 29, 2 poł. XIX w. (dz. 19, obręb Stara Kaletka) – wpisana do rejestru zabytków jako chałupa w Starej Kaletce

Rejestr zabytków nr A-3399 z dnia 15.10.1992 r.

GIŁAWY

ZESPÓŁ KOŚCIELNY:

a. kościół par. p.w. św. Jana Chrzciciela, 1896-1897 r.

Rejestr zabytków nr A-4194 z dnia 16.10.2000 r.

b. plebania nr 18, k. XIX w.,

c. budynek gospodarczy, k. XIX w.

KRZYŻ PRZYDROŻNY, 1880 r.

KAPLICZKA, (k/nr 1), 1889 r.

Rejestr zabytków nr A-4394 z dnia 17.03.2006 r.

KAPLICZKA, (k/nr 36), 1923 r.

KAPLICZKA, 1 poł. XX w.

CMENTARZ KATOLICKI, 1904 r.

BIBLIOTEKA, ob. dom nr 8, pocz. XX w.

DOM NR 20, k. XIX w.

DOM NR 21, pocz. XX w.

SZKOŁA POLSKA, ob. dom nr 30, k. XIX w.

DOM NR 32, k. XIX w.

DOM NR 42, 1880 r.

GROSZKOWO

KAPLICZKA PRZYDROŻNA, XVIII w.

Rejestr zabytków nr A-847 z dnia 27.03.1968 r.

KAPLICZKA, (k/nr 9), 1 poł. XX w.

KABORNO

KAPLICA FILIALNA, k. XIX w.

Rejestr zabytków nr A-1504 z dnia 9.12.1983 r.

KAPLICZKA PRZYDROŻNA, k. XIX w.

Rejestr zabytków nr A-3341 z dnia 26.03.1992 r.

KAPLICZKA Z DZWONNICZKĄ, 2 poł. XIX w.

CHAŁUPA NR 14, XIX/XX w.

Rejestr zabytków nr A-1503 z dnia 9.12.1983 r.

CHAŁUPA NR 21, 2 poł. XIX w.

Rejestr zabytków nr A-1501 z dnia 9.12.1983 r.

CHAŁUPA NR 23, 2 poł. XIX w.

Rejestr zabytków nr A-1505 z dnia 9.12.1983 r.

CHAŁUPA NR 33, poł. XIX w.

Rejestr zabytków nr A-1506 z dnia 9.12.1983 r.

KLEBARK MAŁY

KAPLICZKA, 1894 r.

SZKOŁA, nr 4, l. 30 XX w.

DOM NR 7, pocz. XIX w.

DOM NR 8, pocz. XX w.

DOM NR 23, pocz. XX w.

DOM NR 47, 1 ćw. XX w.

KLEBARK WIELKI

ZESPÓŁ KOŚCIELNY:

a. kościół par. p.w. Znalezienia Krzyża Świętego, 1891-1892 r. wraz z otoczeniem
Rejestr zabytków nr A-4296 z dnia 21.04.2004 r.

b. ogrodzenie, XIX/XX w.,

c. plebania nr 32, ok. 1800 r.,

Rejestr zabytków nr A-837 z dnia 22.03.1968 r.

d. wikarówka nr 19, ok. 1892 r.,

e. dom nr 18, ok. 1892 r.

f. budynek gospodarczy, k. XIX w.,

g. budynek gospodarczy, k. XIX w.

KAPLICZKA „AVE MARIA”, pocz. XX w.

KAPLICZKA PRZYDROŻNA, (k/nr 9), k. XIX w.

Rejestr zabytków nr A-3337 z dnia 18.03.1992 r.

CMENTARZ KATOLICKI, 1895 r.

CMENTARZ KATOLICKI, 1850 r.

SZKOŁA, ob. dom nr 9, l. 30 XX w.

KARCZMA, ob. dom nr 20, ok. 1860 r.

DOM NR 24, 1913 r.

DOM NR 27, pocz. XX w.

DOM NR 28, pocz. XX w.

ZAGRODA NR 29:

a. dom, pocz. XX w.

b. budynek gospodarczy, pocz. XX w.

ZAGRODA NR 33:

a. dom, XIX w.,

b. budynek gospodarczy, XIX w.

DOM NR 36, pocz. XX w.

KLEWKI

ZESPÓŁ KOŚCIELNY:

a. kościół par. p.w. św. Walentego i św. Rocha, XV-XVI w., spalony 1718 r.,
odbudowany 1720 r.

Rejestr zabytków nr A-841 z dnia 22.03.1968 r.

b. kapliczka na cmentarzu przykościelnym, 1890 r.,

Rejestr zabytków nr A-3312 z dnia 16.03.1992 r.

c. kapliczka na cmentarzu przykościelnym, 1863 r.,

Rejestr zabytków nr A-3309 z dnia 16.03.1992 r.

b. ogrodzenie, k. XIX w.,

c. plebania nr 20, k. XIX w., odbudowana 1945 r.

CMENTARZ KATOLICKI, 2 poł. XIX w.

Rejestr zabytków nr A-4584 z dnia 21.11.2011 r.

ZESPÓŁ PAŁACOWO-FOLWARCZNY:

a. pałac, 1801 r., przebud. XIX/XX w.

Rejestr zabytków nr A-3440 z dnia 29.01.1993 r.

b. park, XIX w.,

Rejestr zabytków nr A-4181 z dnia 02.01.1992 r.

c. spichlerz, XIX w.,

d. czworak nr 8, 2 poł. XIX w.

ZESPÓŁ SZKOŁY:

a. szkoła, ob. dom nr 22, k. XIX w., rozbud. I. 30 XX w.,

b. budynek gospodarczy, k. XIX w.

KOPANKI

KAPLICZKA PRZYDROŻNA, (k/nr 9), XIX/XX w.

Rejestr zabytków nr A-3255 z dnia 23.12.1991 r.

LINOWO

KAPLICA FILIALNA, I. 20 XX w.

ŁAJŚ

CMENTARZ EWANGELICKI, 1800 r.

MARCINKOWO

KAPLICZKA PRZYDROŻNA, (k/nr 3), 1872 r.

Rejestr zabytków nr A-3319 z dnia 18.03.1992 r.

KAPLICZKA PRZYDROŻNA, (k/nr 22), 2 poł. XIX w.

Rejestr zabytków nr A-3335 z dnia 18.03.1992 r.

DOM NR 1, 2 poł. XIX w.

DOM NR 2, 2 poł. XIX w.

BUDYNEK GOSPODARCZY w zagrodzie nr 10, 1 ćw. XX w.

DOM NR 13, k. XIX w.

ZESPÓŁ SZKOŁY NR 23:

a. szkoła, k. XIX w., rozbudowana 1930 r.,

b. budynek gospodarczy, 1930 r.

NERWIK

KAPLICZKA, (k/nr 5), pocz. XX w.

KAPLICZKA, (k/nr 9), pocz. XX w.

ZESPÓŁ DWORSKO-FOLWARCZNY:

a. dwór nr 21, pocz. XX w.,

b. stajnia, ob. budynek gospodarczy, pocz. XX w.,

c. dom robotników folwarcznych nr 22, pocz. XX w.

NOWA KALETKA

KAPLICZKA PRZYDROŻNA, (k/nr 7), 2 poł. XIX w.

Rejestr zabytków nr A-3315 z dnia 16.03.1992 r.

KAPLICZKA Z DZWONNICZKĄ, (k/nr 25), 2 poł. XIX w.

Rejestr zabytków nr A-3320 z dnia 18.03.1992 r.

PRZEDSZKOLE POLSKIE, ob. dom nr 6, pocz. XX w.

SZKOŁA POLSKA, ob. świetlica, nr 26, pocz. XX w.

NOWA WIEŚ

ZESPÓŁ KOŚCIELNY:

a. kościół ewangelicko-augsburski, ob. filialny rzymskokatolicki p.w. św. Józefa, 1888 r.,

Rejestr zabytków nr A-1015 z dnia 14.06.1968 r.

b. cmentarz przykościelny, XIX w.

Rejestr zabytków nr A-1015 z dnia 14.06.1968 r.

KAPLICZKA PRZYDROŻNA, (k/nr 52), k. XIX w.

Rejestr zabytków nr A-3328 z dnia 18.03.1992 r.

CMENTARZ EWANGELICKI, XIX w.

SZKOŁA, nr 7, pocz. XX w.

DOM NR 8, XIX/XX w.

DOM NR 10, 2 poł. XIX w.

DOM NR 11, pocz. XX w.

DOM NR 14, pocz. XX w.

DOM NR 15, pocz. XX w.

KARCZMA, ob. przedszkole, mieszkania, nr 16, k. XIX w.

DOM NR 20, pocz. XX w.

DOM NR 21, XIX/XX w.

DOM NR 22, l. 30 XX w.

DOM NR 24, k. XIX w.

DOM NR 31, 1894 r.

DOM NR 34, 2 poł. XIX w.

DOM NR 40, pocz. XX w.

DOM NR 44, pocz. XX w.

DOM NR 48, pocz. XX w.

DOM NR 49, XIX/XX w.

DOM NR 60, I. 30 XX w.

DOM NR 62, I. 30 XX w.

DOM NR 64, I. 30 XX w.

PAJTUNY

KAPLICZKA PRZYDROŻNA, (k/nr 17), pocz. XX w.

Rejestr zabytków nr A-3323 z dnia 18.03.1992 r.

KAPLICZKA PRZYDROŻNA, pocz. XX w.

Rejestr zabytków nr A-3368 z dnia 2.06.1992 r.

CMENTARZ RODOWY, 1 poł. XIX w.

PARK DWORSKI, XIX w.

ZESPÓŁ MŁYNA WODNEGO:

Rejestr zabytków nr A-4285 z dnia 28.01.2004 r.

a. młyn, ok. 1890 r.,

b. dom młynarza nr 7, k. XIX w.,

c. urządzenia hydrotechniczne z mostem, I. 20 XX w.,

d. stodoła, XIX/XX w.

e. obelisk z figurą Chrystusa – Zbawiciela Świata (*Salvator Mundi*), 1791 r.

PATRYKI

PARK DWORSKI, XIX w.

Rejestr zabytków nr A-1244 z dnia 7.08.1978 r.

POKRZYWY

KAPLICZKA PRZYDROŻNA, (k/nr 8), 1861 r.

Rejestr zabytków nr A-4397 z dnia 17.03.2006 r.

PREJŁOWO

KAPLICZKA Z DZWONNICZKĄ, 1901 r.

KAPLICZKA, (k/nr 43), 1957 r.

ZESPÓŁ DWORSKO-PARKOWY:

a. dwór nr 2, ok. 1926 r.,

b. park, 2 poł. XIX w.

ZESPÓŁ FOLWARCZNY (Podlaza):

a. park, k. XIX w.,

b. obora, 1880 r.

ZESPÓŁ FOLWARCZNY (Wały):

a. dom nr 45, 1900 r.,

b. park, XIX/XX w.,

c. kapliczka w parku, pocz. XX w.

PRZYKOP

KAPLICZKA PRZYDROŻNA, (k/nr 1), pocz. XX w.

Rejestr zabytków nr A-3339 z dnia 23.03.1992 r.

KAPLICZKA PRZYDROŻNA, (k/nr 6), k. XIX w.

Rejestr zabytków nr A-3310 z dnia 16.03.1992 r.

KAPLICZKA, (k/nr 7), 1875 r.

Rejestr zabytków nr A-3314 z dnia 16.03.1992 r.

PURDA

ZESPÓŁ KOŚCIELNY:

a. kościół par. p.w. św. Michała Archaniola, XIV-XVI w., 1817 r. (wieża),
rozbudowany 1931-1933 r.,

Rejestr zabytków nr A-840 z dnia 22.03.1968 r.

b. kapliczka na cmentarzu przykościelnym, 2 ćw. XX w.,

Rejestr zabytków nr A-3311 z dnia 16.03.1992 r.

c. kapliczka na cmentarzu przykościelnym, 2 ćw. XX w.

Rejestr zabytków nr A-3316 z dnia 16.03.1992 r.

d. plebania nr 10, 2 poł. XIX w.

CMENTARZ KATOLICKI, 1850 r.

Rejestr zabytków nr A-1974 z dnia 26.03.1987 r.

KAPLICZKA PRZYDROŻNA (przy drodze do Purdki), k. XIX w.

Rejestr zabytków nr A-3313 z dnia 16.03.1992 r.

KAPLICZKA PRZYDROŻNA (k/nr 76), 1923 r.

Rejestr zabytków nr A-3340 z dnia 24.03.1992 r.

KAPLICZKA, (k/nr 30), 1923 r.

KAPLICZKA PRZYDROŻNA, pocz. XX w.

SZKOŁA, dz. 526, pocz. XX w.

REMIZA, pocz. XX w.

DOM NR 6, k. XIX w.

DOM NR 11, ok. 1930 r.

SZKOŁA, ob. budynek użyteczności publicznej nr 12, pocz. XX w.

DOM NR 20, XIX/XX w.

DOM NR 26, 1932 r.

DOM NR 37, poł. XIX w.

DOM NR 40, pocz. XX w.

DOM NR 52, 4 ćw. XIX w.

DOM NR 57, 4 ćw. XIX w.

DOM NR 59, I. 20/30 XX w.

DOM NR 70, k. XIX w.

DOM NR 76, k. XIX w.

DOM NR 78, k. XIX w.

PURDKA

CMENTARZ EWANGELICKI, pocz. XX w. (?)

KAPLICZKA, (k/nr 8), 1 ćw. XX w.

SILICE

KRZYŻ PRZYDROŻNY, 1933 r.

STARA KALETKA

KAPLICZKA Z DZWONNICZKĄ, (k/nr 17 a), k. XIX w.

Rejestr zabytków nr A-4398 z dnia 17.03.2006 r.

STARY OLSZTYN

ZESPÓŁ DWORSKO-FOLWARCZNY:

a. dwór nr 1, XIX w.,

b. park, XIX w.

Rejestr zabytków nr A-1560 z dnia 10.09.1984 r.

c. obora, XIX w.

SZCZĘSNE

KAPLICZKA DOMKOWA, 1892 r.

Rejestr zabytków nr A-2288 z dnia 19.10.1987 r.

KAPLICZKA PRZYDROŻNA, (k/nr 10), k. XIX w.

Rejestr zabytków nr A-2290 z dnia 19.10.1987 r.

KAPLICZKA PRZYDROŻNA, (k/nr 12), k. XIX w.

Rejestr zabytków nr A-2289 z dnia 19.10.1987 r.

KAPLICZKA PRZYDROŻNA, (k/nr 14), k. XIX w.

Rejestr zabytków nr A-2285 z dnia 19.10.1987 r.

KAPLICZKA PRZYDROŻNA, (naprzeciwko nr 15), k. XIX w.

Rejestr zabytków nr A-2286 z dnia 19.10.1987 r.

TREKUS

KAPLICZKA WRAZ Z OTOCZENIEM: CZTEREMA LIPAMI, (k/nr 14), 1762 r.

Rejestr zabytków nr A-4393 z dnia 17.03.2006 r.

KAPLICZKA, (k/nr 10), k. XIX w.,

Rejestr zabytków nr A-4395 z dnia 17.03.2006 r.

KAPLICZKA Z DZWONNICZKĄ, k. XIX w. dz. 37

Rejestr zabytków nr A-4396 z dnia 17.03.2006 r.

KAPLICZKA, (k/nr 8 A), 1 poł. XX w.

TRĘKUSEK

KAPLICZKA Z DZWONNICZKĄ, 1909 r.

Rejestr zabytków nr A-3342 z dnia 26.03.1992 r.

ZESPÓŁ DWORSKO-PARKOWY:

a. dwór nr 8, pocz. XX w.,

Rejestr zabytków nr A-3439 z dnia 29.01.1993 r.

b. park, poł. XIX w.

Rejestr zabytków nr A-3259 z dnia 2.01.1992 r.

WYRANDY

KAPLICZKA, (k/nr 1), pocz. XX w.

KAPLICZKA, (k/nr 18), pocz. XX w.

KAPLICZKA, (k/nr 19), 1877 r.

ZGNIŁOCHA

KAPLICZKA, (k/nr 28), pocz. XX w.

KAPLICZKA PRZYDROŻNA, pocz. XX w., przy drodze woj. 598, obręb Przykop

ALEJE PRZYDROŻNE

1. Butryny – Przykop, XIX/XX w.
2. Przykop – Nowa Wieś, XIX/XX w.
3. Szczęsne – Stary Olsztyn, XIX/XX w.
4. Klebark Mały – Klebark Wielki, XIX/XX w.
5. Silice – Patryki, XIX/XX w.
6. Pajtuny – Prejłowo, XIX/XX w.
7. Prejłowo – Klucznik, XIX/XX w.

Na terenie gminy Purda w rejestrze zabytków figurują ponadto obiekty nieistniejące, wymagające wykreślenia z tegoż rejestru:

KABORNO

CHAŁUPA NR 25, XIX w.

Rejestr zabytków nr A-950 z dnia 8.06.1968 r.

CHAŁUPA NR 28, k. XIX w.

Rejestr zabytków nr A-1502 z dnia 9.12.1983 r.

NOWA WIEŚ (w wykazie WKZ - NOWA WIEŚ KOLONIA)

KAPLICZKA, k. XIX w.

Rejestr zabytków nr A-4392 z dnia 17.03.2006 r.

PAJTUNY

BUDYNEK GOSPODARCZY w zespole młyna wodnego, XIX/XX w.

Rejestr zabytków nr A-4285 z dnia 28.01.2004 r.

PURDA

CHAŁUPA, 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków nr A-121 z dnia 28.09.1953 r.

WIATRAK PALTRAK

Rejestr zabytków nr A-763 z dnia 22.03.1968 r.

6.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

1. Wyposażenie kościoła par. p.w. Znalezienia Krzyża Świętego w Klebarku Wielkim wpisane zostało do rejestru zabytków decyzją Nr IZAR(OK)-4000/10-3/07 z dnia 26 marca 2007 r. W skład wyposażenia wchodzi m.in. ołtarze, ambona, stalle, prospekt organowy, konfesjonały z k. XIX i pocz. XX w. Na podstawie decyzji Nr IZAR(OK.)-4000/10-19/06 wpisanych zostało 19 witraży z końca XIX w.

2. Wyposażenie i wystrój kościoła parafialnego p.w. św. Walentego i św. Rocha w Klewkach wpisane zostało do rejestru zabytków na podstawie decyzji Nr PSOZ-IZR.5330-6/92 z dnia 15 sierpnia 1992 r., m.in. barokowe ołtarze (główny i boczne) z XVIII w., krucyfiks, polichromia stropu.

6.3. Zabytki archeologiczne

Zabytki archeologiczne są częścią dziedzictwa kulturowego. Europejska konwencja o ochronie archeologicznego dziedzictwa kulturowego sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r. (Dz. U. 96.120.564 z dnia 9 października 1996 r.) uznaje je jako źródło „zbiorowej pamięci europejskiej i instrument dla badań historycznych i naukowych”. Zgodnie z definicją zastosowaną w ustawie o ochronie i opiece nad zabytkami zabytek archeologiczny, to zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych

i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów lub zabytek ruchomy, będący tym wytworem (art. 3 pkt. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23.07.2003 r., Dz. U. z 24.10.2014 r., poz. 1446).

Dziedzictwo archeologiczne jest bogactwem kulturowym pozostawionym nam przez przeszłe pokolenia ludzkości, które zamieszkiwały dawniej naszą planetę. Składają się na nie wszelkie materialne ślady ludzkiej egzystencji pozostawione na ziemi, pod ziemią czy w wodzie. Mogą one mieć postać opuszczonych budowli i ich pozostałości, urządzeń osadniczych (np. palenisk, pieców garncarskich, studni, jam zasobowych), cmentarzysk, pól bitewnych, miejsc kultu i warstw ziemi powstałych w wyniku działalności człowieka wraz z wszelkimi przedmiotami z nimi związanymi. Źródła archeologiczne stanowią nieodnawialny depozyt przekazany nam przez przeszłe pokolenia, depozyt, który jesteśmy zobowiązani chronić, mądrze i oszczędnie wykorzystywać dla dobra ogółu i w możliwie jak najmniej uszczuplonym stanie przekazać przyszłym pokoleniom. Zachowanie dziedzictwa archeologicznego jest ważne dla wszystkich: dla naukowców (archeologów), którzy badając je odtwarzają przeszłość; dla turystów, którzy czerpią wrażenia kontaktu z przeszłością odwiedzając udostępnione do zwiedzania stanowiska archeologiczne, dla młodzieży szkolnej, która zyskuje zrozumienie dziejów ludzkości odwiedzając wystawy muzealne, dla wszystkich, którym dziedzictwo archeologiczne dostarcza odczucia posiadania głębokich korzeni naszej obecnej kultury, którzy z dziedzictwa archeologicznego czerpią poczucie swojej tożsamości kulturowej i związku emocjonalnego z danym miejscem lub regionem.

6.3.1. Wykaz stanowisk archeologicznych

Obszar gminy Purda został rozpoznany archeologicznie w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP). AZP to program badawczy obejmujący swym zasięgiem terytorium całej Polski. Pozwala na dokładne rozpoznanie zasobów archeologicznych. W swych założeniach obejmuje bowiem kilka etapów badawczych: 1. kwerendę archiwalną w muzeach, instytucjach publicznych i publikacjach, 2. badania powierzchniowe.

Należy jednak pamiętać, że baza danych AZP jest bazą otwartą. Dołączane są do niej ciągle nowe informacje pochodzące z kolejnych badań czy też weryfikacji badań wcześniejszych. W związku z powyższym dokumentacja stanowisk archeologicznych utworzona metodą AZP jest źródłem najbardziej aktualnej wiedzy o terenie.

Dotychczas na omawianym terenie zewidencjonowano 216 stanowisk archeologicznych. Stan rozpoznania archeologicznego obszaru gminy jest dość dobry. Stosunkowo najlepiej rozpoznana jest część środkowa i południowa przy dość słabym rozpoznaniu części wschodniej.

Poniżej zaprezentowano tabelę prezentującą zasoby dziedzictwa archeologicznego z terenu gminy Purda z uwzględnieniem podziału na fakty osadnicze:

I.p.	miejsowość	nr obszaru AZP	nr stan. w miejscowości	nr stan. na obszarze	funkcja	chronologia/kultura	uwagi
1	Bałdzki Piec (Bałdy Piec)	28-63	I	8	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
2	Bałdzki Piec (Bałdy Piec)	28-62	II	6	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. okres nowożytny 2. starożytność	
3	Bałdzki Piec (Bałdy Piec)	28-62	III	7	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. wczesna epoka żelaza 2. okres nowożytny	
4	Bałdzki Piec (Bałdy Piec)	28-62	IV	8	1. ślad osadniczy	1. starożytność	
5	Bałdzki Piec (Bałdy Piec)	28-62	V	9	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
6	Bałdzki Piec (Bałdy Piec)	28-62	VI	11	1. ?	1. ?	
7	Butryny	28-62	I	4	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
8	Butryny	27-62	III	7	1. osada	1. późne średniowiecze	
9	Butryny	27-62	IV	8	1. osada	1. późne średniowiecze	
10	Butryny	27-62	V	9	1. ślad osadniczy	1. starożytność	
11	Butryny	27-62	VI	10	1. osada	1. późne średniowiecze	
12	Gąsiorowo	25-64	I	12	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
13	Gąsiorowo	25-64	II	13	1. osada	1. średniowiecze	
14	Gąsiorowo	25-64	III	21	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
15	Gąsiorowo	25-64	IV	22	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
16	Gąsiorowo	25-64	V	24	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
17	Giławy	25-64	I	32	1. wał	1. wczesne średniowiecze	archiwalne
18	Giławy	25-64	II	33	1. kopce	1. nieokreślony	archiwalne
19	Giławy	25-64	III	3	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
20	Giławy	25-64	IV	4	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
21	Giławy	25-64	V	8	1. osada	1. średniowiecze	
22	Giławy	25-64	VI	9	1. osada	1. średniowiecze	
23	Giławy	25-64	VII	10	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
24	Giławy	25-64	VIII	11	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
25	Giławy	25-64	IX	23	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
26	Giławy	25-64	X	25	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
27	Giławy	25-64	XI	28	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
28	Giławy	25-64	XII	29	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
29	Giławy	25-64	XIII	30	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
30	Giławy	25-64	XIV	31	1. ślad osadniczy	1. wczesna epoka żelaza	

31	Giławy	25-64	XV	1	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
32	Giławy	25-64	XVI	2	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
33	Groszkowo	25-64	I	5	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
34	Kaborno	26-62	I	5	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
35	Kaborno	26-62	II	6	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
36	Kaborno	26-62	III	7	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
37	Kaborno	26-62	IV	8	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
38	Kaborno	26-62	V	9	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
39	Kaborno	25-62	VI	21	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
40	Klebark Mały	24-62	I	8	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy 3. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny 3. pradzieje	
41	Klebark Mały	24-62	II	18	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
42	Klebark Mały	24-62	III	19	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
43	Klebark Mały	24-62	IV	20	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
44	Klebark Mały	24-62	V	32	1. osada	1. średniowiecze	
45	Klebark Mały	24-62	VI	31	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
46	Klebark Wielki	24-62	I	41	1. ślad osadniczy	1. epoka kamienia	
47	Klebark Wielki	24-62	II	40	1. osada	1. okres wpływów rzymskich	
48	Klebark Wielki	24-62	III	36	1. osada 2. ślad osadniczy 3. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny 3. pradzieje	
49	Klebark Wielki	24-62	IV	35	1. ślad osadniczy 2. osada 3. ślad osadniczy	1. wczesna epoka żelaza 2. średniowiecze 3. okres nowożytny	
50	Klebark Wielki	24-62	V	34	1. ślad osadniczy	1. pradzieje	
51	Klebark Wielki	24-62	VI	33	1. osada 2. ślad osadniczy	1. wczesna epoka żelaza 2. okres nowożytny	
52	Klebark Wielki	24-62	VII	6	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
53	Klebark Wielki	24-62	VIII	24	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy 3. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny 3. pradzieje	
54	Klebark Wielki	24-62	IX	23	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
55	Klebark Wielki	24-62	X	21	1. osada	1. okres nowożytny	
56	Klebark Wielki	24-62	XI	11	1. ślad osadniczy 2. osada 3. ślad osadniczy 4. ślad osadniczy	1. okres wpływów rzymskich 2. wczesne średniowiecze 3. średniowiecze 4. okres nowożytny	
57	Klebark Wielki	24-62	XII	7	1. ślad osadniczy	1. wczesne średniowiecze	
58	Klewki	25-62	I	6	1. ślad osadniczy	1. epoka brązu	archiwalne
59	Klewki	25-62	II	7	1. cmentarzysko	1. okres wpływów rzymskich	archiwalne
60	Klewki	25-62	III	8	1. ślad osadniczy	1. epoka kamienia	archiwalne
61	Linowo	25-62	I	23	1. ślad osadniczy 2. osada 3. osada	1. epoka kamienia 2. średniowiecze 3. okres nowożytny	
62	Linowo	25-62	II	24	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
63	Linowo	25-62	III	25	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	

64	Linowo	25-62	IV	26	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
65	Linowo	25-62	V	27	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
66	Linowo	25-62	VI	33	1. osada	1. średniowiecze	
67	Linowo	25-62	VII	36	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
68	Linowo	25-62	VIII	37	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
69	Linowo	25-62	IX	38	1. osada	1. średniowiecze	
70	Linowo	25-62	X	39	1. osada	1. średniowiecze	
71	Linowo	25-62	XI	40	1. osada 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
72	Linowo	25-62	XII	41	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
73	Linowo	25-62	XIII	49	1. osada	1. średniowiecze	
74	Linowo	25-62	XIV	46	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
75	Linowo	25-62	XV	44	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
76	Linowo	25-62	XVI	45	1. osada	1. średniowiecze	
77	Łąjs	27-63	I	1	1. ślad osadniczy	1. epoka kamienia	archiwalne
78	Łąjs	27-63	II	2	1. osada	1. epoka kamienia	archiwalne
79	Łąjs	27-63	III	3	1. ślad osadniczy	1. okres wpływów rzymskich	archiwalne
80	Łąjs	27-63	IV	5	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
81	Marcinkowo	25-63	I	20	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
82	Marcinkowo	25-63	II	21	1. osada	1. średniowiecze	
83	Marcinkowo	26-63	III	1	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
84	Marcinkowo	26-63	IV	2	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
85	Marcinkowo	26-63	V	3	1. ślad osadniczy 2. osada	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
86	Marcinkowo	26-63	VI	4	1. osada	1. okres nowożytny	
87	Marcinkowo	26-63	VII	5	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
88	Marcinkowo	26-63	VIII	6	1. osada 2. osada 3. osada 4. osada	1. epoka brązu 2. wczesna epoka żelaza 3. średniowiecze 4. okres nowożytny	
89	Marcinkowo	26-63	IX	7	1. osada 2. osada	1. średniowiecze 2. okres nowożytny (koniec XV-początek XVI w.)	
90	Marcinkowo	26-63	X	9	1. osada 2. osada	1. średniowiecze 2. okres nowożytny (koniec XV-początek XVI wieku)	
91	Marcinkowo	26-63	XI	11	1. osada 2. osada	1. średniowiecze 2. okres nowożytny (koniec XV-początek XVI wieku)	
92	Marcinkowo	26-63	XII	12	1. osada 2. osada 3. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny (koniec XV-początek XVI wieku) 3. starożytność	
93	Marcinkowo	26-63	XIII	13	1. osada 2. osada	1. średniowiecze 2. okres nowożytny (koniec XV-początek XVI	

						wieku)	
94	Nerwik	24-64	I	13	1. cmentarzysko	1. okres wpływów rzymskich	archiwalne
95	Nerwik	24-64	II	21	1. osada 2. ślad osadniczy	1. wczesne średniowiecze 2. pradzieje	archiwalne
96	Nerwik	24-46	III	15	1. ślad osadniczy	1. epoka kamienia	archiwalne
97	Nerwik	24-64	IV	16	1. wał	1. wczesne średniowiecze	archiwalne
98	Nerwik	24-46	V	22	1. cmentarzysko	1. okres wpływów rzymskich	archiwalne
99	Nerwik	25-64	VI	27	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
100	Nerwik	25-64	VII	26	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
101	Nerwik	24-46	VIII	14	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy 3. osada 4. osada 5. osada	1. epoka kamienia 2. wczesna epoka żelaza 3. wczesne średniowiecze 4. średniowiecze 5. okres nowożytny	
102	Nerwik	24-46	IX	23	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. wczesne średniowiecze 2. pradzieje	archiwalne
103	Nowa Kaletka	28-61	I	8	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
104	Nowa Kaletka	28-61	II	9	1. dziegciarnia	1. okres nowożytny	
105	Nowa Kaletka	28-62	III	5	1. ślad osadniczy	1. paleolit/neolit	
106	Nowa Wieś	26-62	I	2	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
107	Nowa Wieś	26-62	II	3	1. osada	1. okres nowożytny	
108	Nowa Wieś	27-62	IV	5	1. osada	1. wczesne średniowiecze	
109	Nowa Wieś	27-62	V	6	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. paleolit/mezolit 2. okres nowożytny	
110	Ostrzeszewo	24-62	I	17	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
111	Pajtuny	25-63	I	13	1. osada	1. okres nowożytny	
112	Pajtuny	25-63	II	11	1. osada	1. okres nowożytny	
113	Pajtuny	25-63	III	12	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
114	Patryki	25-63	I	16	1. osada	1. okres nowożytny	
115	Patryki	25-63	II	17	1. osada	1. okres nowożytny	
116	Patryki	25-63	III	18	1. osada	1. wczesna epoka żelaza	
117	Patryki	25-63	IV	19	1. osada	1. okres nowożytny	
118	Patryki	25-63	V	26	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. epoka kamienia 2. średniowiecze	
119	Patryki	25-63	VI	27	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
120	Patryki	25-63	VII	28	1. osada 2. ślad osadniczy 3. ślad osadniczy	1. wczesna epoka żelaza 2. średniowiecze 3. okres nowożytny	
121	Prejłowo (Podlaza)	24-64	I	19	1. ślad osadniczy	1. epoka kamienia	archiwalne
122	Prejłowo (Podlaza)	24-64	II	20	1. ślad osadniczy	1. epoka kamienia	archiwalne
123	Prejłowo (Podlaza)	24-64	III	24	1. cmentarzysko	1. wczesna epoka żelaza	
124	Prejłowo	25-63	I	8	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
125	Prejłowo	25-63	II	9	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
126	Prejłowo	25-63	III	10	1. osada	1. okres nowożytny	
127	Przykop	27-62	I	1	1. wał	1. późne średniowiecze	archiwalne
128	Przykop	27-62	II	2	1. ?	1. okres wpływów	archiwalne

						rzymskich	
129	Przykop	27-62	III	3	1. osada 2. ślad osadniczy	1. późne średniowiecze 2. okres nowożytny	
130	Przykop	27-62	IV	4	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. paleolit/mezolit 2. okres nowożytny	
131	Purda	25-63	I	1	1. cmentarzysko	1. wczesne średniowiecze	archiwalne
132	Purda	25-63	II	2	1. wał	1. wczesne średniowiecze	archiwalne
133	Purda	25-63	III	3	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
134	Purda	25-63	IV	4	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
135	Purda	25-63	V	5	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
136	Purda	25-63	VI	6	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
137	Purda	25-63	VII	14	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy 3. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. pradzieje 3. okres nowożytny	
138	Purda	25-63	VIII	15	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy 3. osada	1. epoka kamienia 2. średniowiecze 3. okres nowożytny	
139	Purda	26-63	IX	14	1. osada 2. osada	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
140	Purda	26-63	X	15	1. osada	1. średniowiecze	
141	Purda	26-63	XI	16	1. ślad osadniczy 2. osada	1. wczesne średniowiecze 2. średniowiecze	
142	Purda	26-63	XII	17	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. okres nowożytny (k. XV- pocz. XVI wieku) 2. starożytność	
143	Purda	26-63	XIII	18	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy 3. ślad osadniczy 4. ślad osadniczy 5. ślad osadniczy	1. paleolit/mezolit 2. wczesna epoka żelaza 3. wczesne średniowiecze 2. średniowiecze 3. okres nowożytny (k. XV- pocz. XVII wieku)	
144	Purda	26-63	XIV	19	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy 3. ślad osadniczy	1. wczesne średniowiecze 2. średniowiecze 3. okres nowożytny (k. XV- pocz. XVI wieku)	
145	Purda	26-63	XV	20	1. ślad osadniczy 2. osada	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
146	Purda	26-63	XVI	21	1. osada 2. osada	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
147	Purda	26-63	XVII	22	1. osada 2. ślad osadniczy 3. osada	1. okres rzymski 2. średniowiecze 3. okres nowożytny	
148	Purda	26-63	XVIII	23	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. okres nowożytny (k. XV- pocz. XVI wieku) 2. starożytność	
149	Purda	25-63	XIX	7	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
150	Purda (Purdka)	26-63	I	8	1. osada 2. osada	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
151	Purda (Purdka)	26-63	II	10	1. osada 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. starożytność	
142	Purda (Purdka)	26-63	III	28	1. osada	1. okres nowożytny	
153	Purda	26-63	IV	29	1. osada	1. okres nowożytny	

	(Purdka)						
154	Purda (Purdka)	26-63	V	30	1. osada 2. osada	1. okres nowożytny 2. starożytność	
155	Purda (Purdka)	26-63	VI	31	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy 3. ślad osadniczy 4. ślad osadniczy 5. ślad osadniczy	1. paleolit/mezolit 2. wczesna epoka żelaza 3. średniowiecze 4. okres nowożytny 5. starożytność	
156	Purda (Purdka)	26-63	VII	32	1. osada	1. okres nowożytny	
157	Purda (Purdka)	26-63	VIII	33	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny (koniec XV- pocz. XVI wieku)	
158	Silice	24-62	I	22	1. osada 2. ślad osadniczy	1. wczesne średniowiecze 2. średniowiecze	
159	Silice	24-62	II	10	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. wczesna epoka żelaza 2. pradzieje	
160	Silice	25-62	III	54	1. ślad osadniczy 2. osada 3. osada	1. wczesna epoka żelaza 2. wczesne średniowiecze 3. średniowiecze	
161	Szczęsne	25-62	I	5	1. ślad osadniczy	1. epoka brązu	archiwalne
162	Szczęsne	25-62	II	47	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy 3. ślad osadniczy	1. wczesne średniowiecze 2. średniowiecze 3. okres nowożytny	
163	Szczęsne	25-62	III	48	1. osada	1. średniowiecze	
164	Szczęsne	25-62	IV	50	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy 3. ślad osadniczy	1. epoka kamienia 2. wczesna epoka żelaza 3. średniowiecze	
165	Szczęsne	25-62	V	52	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
166	Szczęsne	25-62	VI	53	1. osada	1. średniowiecze	
167	Szczęsne	25-62	VII	42	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
168	Szczęsne	25-62	VIII	43	1. osada 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	w kolizji z obwodnicą Olsztyna
169	Szczęsne	24-62	IX	3	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
170	Szczęsne	25-62	X	55	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. późne średniowiecze 2. okres nowożytny	w kolizji z obwodnicą Olsztyna
171	Szczęsne	25-62	XI	56	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	w kolizji z obwodnicą Olsztyna
172	Szczęsne	25-62	XII	57	1. ślad osadniczy	1. późne średniowiecze	w kolizji z obwodnicą Olsztyna
173	Szczęsne	25-62	XIII	58	1. ślad osadniczy	1. późne średniowiecze	w kolizji z obwodnicą Olsztyna
174	Szczęsne	25-62	XIV	59	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. późne średniowiecze 2. okres nowożytny	w kolizji z obwodnicą Olsztyna
175	Szczęsne	25-62	XV	60	1. ślad osadniczy	1. późne średniowiecze	w kolizji z obwodnicą Olsztyna
176	Szczęsne	25-62	XVI	61	1. ślad osadniczy	1. okres wpływów rzymskich	w kolizji z obwodnicą Olsztyna
177	Trękus	25-62	I	1	1. osada	1. wczesna epoka żelaza	archiwalne
178	Trękus	25-62	II	2	1. osada 2. osada	1. wczesna epoka żelaza 2. średniowiecze	archiwalne
179	Trękus	25-62	III	3	1. ślad osadniczy	1. epoka kamienia	archiwalne

180	Trękus	25-62	IV	30	1. osada	1. średniowiecze	
181	Trękus	25-62	V	31	1. osada	1. średniowiecze	
182	Trękus	25-62	VI	32	1. osada	1. średniowiecze	
183	Trękus	25-62	VII	29	1. osada	1. średniowiecze	
184	Trękus	25-62	VIII	34	1. osada	1. średniowiecze	
185	Trękus	25-62	IX	35	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
186	Trękus	25-62	X	28	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
187	Trękus	25-62	XI	12	1. ślad osadniczy	1. wczesne średniowiecze	
188	Trękus	25-62	XII	13	1. ślad osadniczy	1. epoka brązu	
189	Trękus	25-62	XIII	51	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. epoka kamienia 2. okres nowożytny	
190	Trękus	24-62	XIV	25	1. ślad osadniczy 2. osada	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
191	Trękusek	25-62	I	4	1. ślad osadniczy	1. epoka kamienia	archiwalne
192	Trękusek	25-62	II	9	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
193	Trękusek	25-62	III	10	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
194	Trękusek	25-62	IV	11	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
195	Trękusek	25-62	V	14	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
196	Trękusek	25-62	VI	15	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
197	Trękusek	25-62	VII	16	1. osada	1. średniowiecze	
198	Trękusek	25-62	VIII	17	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
199	Trękusek	25-62	IX	18	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
200	Trękusek	25-62	X	19	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
201	Trękusek	25-62	XI	20	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
202	Trękusek	25-62	XII	22	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
203	Wygoda	26-62	I	4	1. osada 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
204	Wyrandy	25-63	I	22	1. osada 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
205	Wyrandy	25-63	II	23	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
206	Wyrandy	25-63	III	24	1. osada	1. średniowiecze	
207	Wyrandy	25-63	IV	25	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. pradzieje	
208	Zaborowo	25-64	I	6	1. osada	1. okres nowożytny	
209	Zaborowo	25-64	II	7	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
210	Zgniłocha	29-62	I	7	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy 3. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny 3. starożytność	
211	Zgniłocha	29-62	II	8	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. okres nowożytny 2. starożytność	
212	Zgniłocha	29-62	III	9	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. paleolit/mezolit 2. średniowiecze	
213	Zgniłocha	28-62	IV	1	1. ślad osadniczy	1. wczesne średniowiecze	
214	Zgniłocha	28-62	V	2	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. okres nowożytny 2. starożytność	
215	Zgniłocha	28-62	VI	3	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. okres nowożytny 2. starożytność	
216	Zgniłocha	28-62	VII	10	1. znalezisko luźne	1. średniowiecze	

* dane przytoczone za gminną ewidencją zabytków archeologicznych z 2016 r.

6.3.2. Opis koncentracji stanowisk archeologicznych – uwarunkowania

fizjograficzne

Teren gminy Purda znajduje się na obszarze Pojezierza Mazurskiego, a dokładnie na terenie dwóch mezoregionów: Pojezierza Olsztyńskiego (w jego południowej części) i Równiny Mazurskiej. Teren pojezierza olsztyńskiego jest obszarem wysoczyznowym. Stosunkowo duże wyniesienie tego terenu powoduje, że stanowi on obszar wododziałowy, z którego wody odprowadzane są w kierunku północnym, do zlewni Niemna i w kierunku południowym do dorzecza Wisły. Łódz lodowca zanikał tu w kierunku północno-zachodnim i rynny jeziorne utworzone przez wody płynące pod lodowcem, które utworzyły zagłębienia obecnych jezior rynnowych, z czasem stały się ciekami odprowadzającymi nadmiar wód z czoła topniejącego lądolodu w kierunku południowym na teren sandru kurpiowskiego. Wówczas to w dolinach niektórych jezior zostały skumulowane płyty piasków i żwirów niesionych przez wody. Wpływ procesów sandrowych jest tu niewidoczny, tereny są bardzo wyniesione i pofałdowane, tworząc rzeźbę o charakterze pojeziernym, z dość znacznymi deniwelacjami, zagłębieniami bezodpływowymi i niewielkimi, głębokimi dolinami cieków. Na terenie dolin wytworzyły się gleby pobagiennie, a na płatach piaszczystych bielice. Na terenach wyniesień morenowych przeważają gleby cięższe utworzone na bazie glin, w typie gleb płowych, pseudobielicowych oraz słabo wykształconych gleb młodoglacjalnych. Tereny piaszczyste i podmokłe są raczej porośnięte lasami. W odróżnieniu od pojezierza, teren Równiny Mazurskiej jest raczej płaski, występuje tu przewaga gleb piaszczystych, utworzonych na terenach sandrowych. Obszary te są w większości porośnięte lasami. Przez teren gminy przepływa w kierunku północnym rzeka Kośna, zbierająca wody z terenów wysoczyznowych Pojezierza Olsztyńskiego i odprowadzająca je do zlewni Łyny.

Najstarsze ślady osadnictwa na terenie dzisiejszej gminy datowane są na epokę schyłkowego paleolitu (starszy okres epoki kamienia) i mezolitu (środkowy okres epoki kamienia). Społeczności ludzkie w tym okresie prowadziły traperski tryb życia, trudniąc się łowiectwem, rybołówstwem i zbieractwem. Zakładali krótkotrwałe obozowiska związane z eksploatacją środowiska leśnego i wodnego.

Dość słabo czytelne są na terenie dzisiejszej gminy ślady osadnictwa z młodszego okresu epoki kamienia (neolitu). Neolit przynosi rewolucyjne zmiany w historii ludzkości. Dotychczasowa gospodarka przyswajająca dzięki opanowaniu uprawy ziemi i hodowli zwierząt, została zastąpiona przez

gospodarkę wytwarzającą. Wraz z osiadłym trybem życia pojawiły się takie wynalazki jak: stałe budownictwo mieszkalne i gospodarcze, umiejętność lepienia i wypalania naczyń glinianych, znajomość tkactwa itp.

Z upowszechnieniem się nowego materiału (brązu) wiąże się dalszy rozwój gospodarczo-cywilizacyjny. Docierał on na nasze tereny drogą wymiany z południa Europy, zwiększając rolę handlu i powodując przenikanie się wpływów. Epoka brązu jest na terenie gminy słabo reprezentowana, na co wpływ może mieć stan badań.

W VII w p.n.e. rozpoczyna się epoka żelaza. Obok wyrobów brązowych, których udział systematycznie maleje, pojawiają się wówczas wyroby żelazne. Początek IV w. p.n.e. wiąże się z masowym upowszechnieniem się żelaza jako podstawowego surowca, ujednolicenia używanych ozdób, narzędzi, broni, przedmiotów codziennego użytku. Ślady osadnictwa ludności z wczesnej epoki żelaza odnotowujemy w takich miejscowościach jak: Bałdzki Piec, Giławy, Klebark Wielki, Marcinkowo, Purda, Patryki, Prejłowo, Trękus.

Natomiast w okresie wpływów rzymskich, na terenie dzisiejszej gminy Purda, odnotowujemy wyraźniejsze ślady bytności grup ludzkich (Klebark Wielki, Łajs, Purda czy cmentarzyska z okolic miejscowości Klewki i Nerwik). Odkryte dotychczas osadnictwo z tego okresu jest dość intensywne, a występujące ślady są bardziej wyraziste i zdają się wskazywać na większą intensywność zachodzących wówczas procesów osadniczych. Odkrywane stanowiska z tego okresu są z reguły większe od poprzednich i bardziej bogate w materiał zabytkowy.

Na przełomie IV i V w. n.e. większość obszarów dzisiejszych ziem polskich przeżywa głęboki kryzys kulturowy, osadniczy i gospodarczy. Związane jest to prawdopodobnie załamaniem się dotychczasowej sytuacji politycznej Europy w wyniku najazdu Hunów. Najazd ten wywołał masowe przesunięcia ludności zamieszkującej jej środkową część oraz zlikwidował wpływ Cesarstwa Rzymskiego. Rozpoczął się okres wędrówek ludów. Bezpośrednim tego skutkiem było zahamowanie trwającego kilka wieków rozwoju gospodarczego i społecznego.

Począwszy od VI w. n. e. wkraczamy w nowy okres dziejów zwany wczesnym średniowieczem. Mimo dość słabego stanu badań nad wczesnym średniowieczem tych terenów, odkryta dotychczas liczba stanowisk z tego okresu jest dość znaczna. Ślady te związane są z osadnictwem pruskim i występują często w pobliżu istniejących miejscowości, co zdaje się potwierdzać związek

przynajmniej niektórych z nich z ludnością pruską. Rozwój społeczeństw plemiennych Prusów został zakłócony i przerwany ostatecznie w wieku XIII, kiedy to tereny te zostały opanowane, a następnie silnie przekształcone osadniczo przez Krzyżaków.

W obrębie omawianego terenu zarejestrowano szereg stanowisk o własnej formie terenowej. Są to kopce i wały podłużne. Skupiska kopców zarejestrowano w północnej części gminy w okolicach miejscowości Giławy. Pochodzą one prawdopodobnie z końcowych faz starożytności. Także w północnej części gminy zarejestrowano wały ziemne (w okolicach miejscowości Giławy, Nerwik, Przykop, Purda) interpretowane jako pozostałości większych systemów fortyfikacji.

6.3.3. Stan zachowania zabytków archeologicznych oraz istotne zagrożenia dla zabytków archeologicznych

Stanowiska archeologiczne podlegają stałym zagrożeniom. Z każdym rokiem, wraz z rozwojem techniki, intensyfikacją działalności przemysłowej, gospodarczej, rolniczej rośnie stopień ich zagrożenia oraz pojawiają się nowe.

W myśl art. 6 pkt 3 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tj. Dz. U. z 24.10.2014 r., poz. 1446) wszystkie zabytki archeologiczne – bez względu na stan zachowania podlegają ochronie i opiece. Należy przy tym pamiętać, że zasięg stanowisk archeologicznych został wyznaczony na mapach na podstawie badań powierzchniowych. Jednak nie może on odpowiadać dokładnie zasięgowi występowania pozostałości osadnictwa pradziejowego pod ziemią. Dlatego należy traktować go zawsze orientacyjnie, może bowiem okazać się, że obiekty archeologiczne zalegają także w sąsiedztwie wyznaczonego na podstawie obserwacji powierzchniowej, zasięgu stanowiska.

Stan zachowania stanowisk archeologicznych na terenie gminy Purda wynika w dużej mierze z konsekwencji współczesnych perturbacji osadniczych, zwłaszcza rozwoju nowego osadnictwa, ale także ze zniszczeń wywołanych przebudową w dawnych czasach.

Dużym zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych są przede wszystkim:

- inwestycje budowlane i przemysłowe, zwłaszcza rozwój budownictwa mieszkalnego i przemysłowego oraz budowa i rozbudowa dróg. Gmina zamierza zrealizować następujące inwestycje drogowe polegające na remoncie

i przebudowie: 1. Droga w miejscowości Ostrzeszewo na odcinku od skrzyżowania z drogą powiatową w kierunku jeziora Skanda oraz drogi wewnętrzne. 2. Droga w miejscowości Trękus na odcinku wjazd do wsi Trękus – k/ kapliczki, odcinek ok. 450 mb., 3. Droga w miejscowości Purda a) na odcinku Poczta Purda do budynków wielorodzinnych, b) na odcinku Poczta Purda do posterunku Policji, a następnie do boiska sportowego, c) droga osiedlowa dz. nr 101/1, a następnie działki nr 101/11, 102/14. 4. Droga wewnętrzna osiedla „Zielona Dolina” w miejscowości Szczęsne. 5. Droga dojazdowa od drogi krajowej DK 53 oraz drogi wewnętrzne osiedla „Pod lasem” w miejscowości Trękusek. 6. Droga gminna oraz plac w miejscowości Purda, przy Remizie OSP, budynku GOPS i SP Purda. 7. Drogi wewnętrzne osiedlowe będące własnością gminy Purda w miejscowości Klewki przy budynkach wielorodzinnych. 8. Droga osiedlowa w miejscowości Szczęsne - przy osiedlu wzdłuż drogi krajowej DK 53. 9. Droga gminna w miejscowości Patryki łącząca zabudowę mieszkaniową z drogą powiatową. 10. Droga w miejscowości Giławy na odcinku droga powiatowa k. Groszkowa do końca zabudowy mieszkaniowej. 11. Klebark Wielki - droga gminna na odcinku od skrzyżowania z drogą powiatową w kierunku zabudowania byłej fermy wraz z drogą wewnętrzną. 12. Butryny - droga gminna na odcinku przystanek autobusowy kierunek kościół oraz budynek świetlicy Butryny.

- rozbudowa sieci wodociągowych i kanalizacyjnych (planuje się między innymi budowę sieci wodociągowo-kanalizacyjnej w miejscowości Przykop).

- wszelkiego typu eksploatacje zasobów naturalnych. Na obszarze gminy w zasadzie brak jest złóż kopalin udokumentowanych w kategoriach bilansowych. Jedynie na północno-wschodnim skraju gminy leży mały fragment złoża kruszywa naturalnego „Gąsiorowo”, którego większość leży w gminie Dźwierzuty. Największymi złożami są: 1. złożo w rejonie jeziora Kemno Wielkie o powierzchni 200 ha i zasobach bilansowych rzędu 2 mln m³; 2. ciąg złóż położonych na południe od jeziora Gim o łącznej powierzchni 560 ha i zasobach bilansowych 7,6 mln m³; 3. trzy złoża w pobliżu Nowej Wsi o łącznej powierzchni 175 ha i zasobach bilansowych 1,1 mln m³. Pozostałe złoża są złożami małymi i średniej wielkości o powierzchniach na ogół nie przekraczających 30 ha. Złoża torfu pokryte są lasami lub użytkowane jako łąki. Dominują złoża torfu niskiego. Torfy ze złóż zalegających na terenie gminy mogą być przydatne do celów rolniczych, ogrodniczych, a także balneologicznych - pod warunkiem spełnienia wymagań sanitarnych. Ponadto w pobliżu granic gminy, na wschód od Giław -

rozciągnięte wzdłuż wschodnich obrzeży rynny jeziora Giławskiego, na terenie gminy Pasym leży złożę kruszywa naturalnego „Giławy-Rusek”, od lat eksploatowane. Z przeprowadzonej w 1996 roku przez „Polgeol” Warszawa „Inwentaryzacji złóż surowców mineralnych woj. olsztyńskiego, Gmina Purda” wynika, że na terenie gminy są liczne żwirownie i piaskownie eksploatowane dorywczo przez miejscową ludność na potrzeby własne.

Istotnym zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych jest także działalność rolnicza, a zwłaszcza głęboka. Tutaj należy zauważyć, że gmina Purda jest gminą o charakterze turystyczno-rolniczym. Lasy stanowią około 53% powierzchni gminy, grunty rolne około 21%, pastwiska około 5%, łąki około 5%, inne użytki rolne około 1%, obszary pokryte wodami około 6%, pozostałe grunty i nieużytki około 9%.

Zagrożeniem dla dziedzictwa archeologicznego jest też rozwój turystyki zwłaszcza nad rzekami, jeziorami i na obszarach leśnych. Tereny te atrakcyjne pod względem rekreacyjnym obecnie, często były również okupowane przez ludzi w pradziejach i wczesnym średniowieczu. Dostęp do wody, który stanowił podstawę egzystencji osadniczej umożliwiał tworzenie osad o metryce sięgającej od epoki kamienia po czasy nowożytne.

Do innego rodzaju zagrożeń należy działalność nielegalnych poszukiwaczy. Zagrażają oni przede wszystkim cmentarzyskom oraz stanowiskom o własnej formie krajobrazowej, jak grodziska czy fortyfikacje ziemne oraz pozostałości z okresu II wojny światowej.

W celu ochrony stanowisk archeologicznych i nawarstwień kulturowych podczas inwestycji związanych z zabudowaniem i zagospodarowaniem terenu, ważne jest określenie zasad ochrony zabytków archeologicznych ujętych w ewidencji zabytków, w planach zagospodarowania przestrzennego oraz respektowanie przez inwestorów zapisów dotyczących ochrony zabytków archeologicznych w opiniach i decyzjach Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

7. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego

7.1. Uwarunkowania wynikające ze „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy”

Zmiana Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Purda zostało uchwalone przez Radę Gminy Uchwałą Nr XXXIX/272/14 z dnia 12 maja 2014 r. Studium jako akt planowania

kształtującego politykę przestrzenną gminy wyodrębnia cele, uwarunkowania i kierunki zagospodarowania przestrzennego, które doprowadzą do wykorzystania wszystkiego, co cenne i niepowtarzalne dla rozwoju gminy. Należy tu wymienić walory przyrodnicze i krajobrazowe, wartości kulturowe, zasoby materialne i inicjatywy lokalne, jak również warunki wynikające z położenia gminy, jej powiązań administracyjnych i gospodarczych.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Purda, w rozdz. X. „Ochrona środowiska kulturowego” odsyła do *Studium ochrony wartości kulturowych*, w którym wyznaczono strefy ochrony konserwatorskiej oraz przedstawiono wnioski i postulaty konserwatorskie dla obiektów i obszarów zabytkowych w poszczególnych miejscowościach:

BAŁDY

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych, jest to szczególnie istotne w przypadku budynku dawnej szkoły,
- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,
- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego,
- należy zrewaloryzować zespół pałacowo-parkowy, uporządkować i uzupełnić park,
- należy koniecznie uporządkować i otoczyć opieką cmentarz.

Strefa ochrony konserwatorskiej:

- wyznacza się strefę „A” ścisłej ochrony konserwatorskiej wokół zespołu pałacowego. W obrębie strefy obowiązuje zakaz lokalizacji budownictwa letniskowego oraz zakaz wznoszenia obiektów odbiegających gabarytami i techniką wykonania od tradycyjnej zabudowy wsi. Obszar folwarku i zespołu pałacowo-parkowego należy scalić funkcjonalnie, a jeżeli nie jest to możliwe, rozdzielić fizycznie. Wszelkie działania w tej strefie wymagają uzgodnienia ze Służbą Ochrony Zabytków.

BAŁDZKI PIEC

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,
- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,

- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

BIEDÓWKO

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- należy dążyć do zachowania układu funkcjonalnego i przestrzennego zespołu,
- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,
- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,
- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

BRUCHWAŁD

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,
- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,
- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

BUTRYNY

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,
- chałupy drewniane konserwować na miejscu lub zinwentaryzować i zaproponować do przeniesienia,
- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,
- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego,
- pielęgnować cmentarz, nie dopuścić do usuwania starych nagrobków i starodrzewu.

Strefa ochrony konserwatorskiej:

- wyznacza się strefę „B” ochrony konserwatorskiej wokół niwy siedliskowej. W obrębie strefy obowiązuje zakaz lokalizacji budownictwa letniskowego oraz zakaz wznoszenia obiektów odbiegających gabarytami i techniką wykonania od tradycyjnej zabudowy wsi. Wszelkie działania w tej strefie wymagają uzgodnienia ze Służbą Ochrony Zabytków.

CHABERKOWO

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu

tradycyjnych materiałów budowlanych,

- chałupy drewniane konserwować na miejscu lub zinwentaryzować i zaproponować do przeniesienia,
- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,
- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

GĄSIOROWO

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,
- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,
- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.
- w miarę możliwości należy przekształcić architektonicznie istniejącą zabudowę letniskową,
- nową zabudowę należy lokalizować na większych działkach i w sposób tworzący wrażenie zabudowy wiejskiej.

GIŁAWY

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- należy zachować i utrwalić układ przysiółka placowego,
- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,
- chałupy drewniane konserwować na miejscu lub zinwentaryzować i zaproponować do przeniesienia,
- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,
- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego,
- pielęgnować cmentarz, nie dopuścić do usuwania starych nagrobków i starodrzewu.

Strefa ochrony konserwatorskiej:

- wyznacza się strefę „B” ochrony konserwatorskiej wokół niwy siedliskowej. W obrębie strefy obowiązuje zakaz lokalizacji budownictwa letniskowego oraz zakaz wznoszenia obiektów odbiegających gabarytami i techniką wykonania od tradycyjnej zabudowy wsi. Wszelkie działania w tej strefie wymagają uzgodnienia ze Służbą Ochrony Zabytków.

GROSZKOWO

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,
- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,
- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

KABORNO

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,
- chałupy drewniane konserwować na miejscu lub zinwentaryzować i zaproponować do przeniesienia,
- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,
- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

Strefa ochrony konserwatorskiej:

- wyznacza się strefę „A” ścisłej ochrony konserwatorskiej wokół niwy siedliskowej. W obrębie strefy obowiązuje zakaz lokalizacji budownictwa letniskowego oraz zakaz wznoszenia obiektów odbiegających gabarytami i techniką wykonania od tradycyjnej zabudowy wsi. Wszelkie działania w tej strefie wymagają uzgodnienia ze Służbą Ochrony Zabytków.

KLEBARK MAŁY

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,
- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,
- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego,
- należy utrwalić i zakonserwować pierwotny układ drożny owalnicy.

KLEBARK WIELKI

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,
- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,
- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego,

- pielęgnować cmentarze, nie dopuścić do usuwania starych nagrobków i starodrzewu.

Strefa ochrony konserwatorskiej:

- wyznacza się strefę „A” ścisłej ochrony konserwatorskiej wokół niwy siedliskowej. W obrębie strefy obowiązuje zakaz lokalizacji budownictwa letniskowego oraz zakaz wznoszenia obiektów odbiegających gabarytami i techniką wykonania od tradycyjnej zabudowy wsi. Na pokrycia dopuszcza się jedynie dachówkę ceramiczną, dachy dwuspadowe, wysokość budowli do 1,5 kondygnacji. Wszelkie działania w tej strefie wymagają uzgodnienia ze Służbą Ochrony Zabytków,
- wyznacza się strefę ochrony ekspozycji zabytkowego układu ruralistycznego obejmującą teren na północ i zachód od kościoła. W obrębie tej strefy obowiązuje zakaz wznoszenia budownictwa letniskowego oraz zakaz wznoszenia budowli wyższych niż 1,5 kondygnacji.

KLEWKI

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,
- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,
- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego,
- pielęgnować cmentarz, nie dopuścić do usuwania starych nagrobków i starodrzewu.

Strefa ochrony konserwatorskiej:

- wyznacza się strefę „A” ścisłej ochrony konserwatorskiej wokół kościoła i folwarku. W obrębie strefy obowiązuje zakaz lokalizacji budownictwa letniskowego oraz zakaz wznoszenia obiektów odbiegających gabarytami i techniką wykonania od tradycyjnej zabudowy wsi. Wszelkie działania w tej strefie wymagają uzgodnienia ze Służbą Ochrony Zabytków,
- wyznacza się strefę ochrony ekspozycji zabytkowego układu ruralistycznego obejmującą teren na wschód od kościoła. W obrębie tej strefy obowiązuje zakaz lokalizacji budownictwa. Na terenie parku oraz w pobliżu pałacu obowiązuje zakaz lokalizacji nowych obiektów kubaturowych.

KOPANKI

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu

tradycyjnych materiałów budowlanych,

- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,
- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

LINOWO

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,
- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,
- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

ŁAJS

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,
- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,
- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego,
- uporządkować, ogrodzić i otoczyć opieką cmentarz.

MARCINKOWO

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,
- chałupy drewniane konserwować na miejscu lub zinwentaryzować i zaproponować do przeniesienia,
- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,
- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

NERWIK

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,
- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,
- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

NOWA KALETKA

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,
- chałupy drewniane konserwować na miejscu lub zinwentaryzować i zaproponować do przeniesienia, nie dopuszczać do ocieplania styropianem,
- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,
- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego,
- usunąć zabudowania ośrodka w północnej części wsi.

Strefa ochrony konserwatorskiej:

- wyznacza się strefę „A” ścisłej ochrony konserwatorskiej wokół niwy siedliskowej. W obrębie strefy obowiązuje zakaz lokalizacji budownictwa letniskowego oraz zakaz wznoszenia obiektów odbiegających gabarytami i techniką wykonania od tradycyjnej zabudowy wsi. Wszelkie działania w tej strefie wymagają uzgodnienia ze Służbą Ochrony Zabytków.

NOWA WIEŚ

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,
- chałupy drewniane konserwować na miejscu lub zinwentaryzować i zaproponować do przeniesienia,
- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,
- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego,
- otoczyć opieką, uporządkować i pielęgnować cmentarz, nie dopuścić do usuwania starych nagrobków i starodrzewu.

Strefa ochrony konserwatorskiej:

- wyznacza się strefę ochrony konserwatorskiej wokół niwy siedliskowej. W obrębie strefy obowiązuje zakaz lokalizacji budownictwa letniskowego oraz zakaz wznoszenia obiektów odbiegających gabarytami i techniką wykonania od tradycyjnej zabudowy wsi. Wszelkie działania w tej strefie wymagają uzgodnienia ze Służbą Ochrony Zabytków.

OSTRZESZEWO

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,

- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,
- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

PAJTUNY

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,
- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,
- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego,
- zinwentaryzować i otoczyć cmentarz ewangelicki,
- należy zachować i rewaloryzować park.

PATRYKI

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,
- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,
- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

POKRZYWY

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,
- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,
- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

PREJŁOWO

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,
- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,
- należy dążyć do odtworzenia układu majątku i folwarku,
- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego,
- należy otoczyć opieką pozostałości parku z dawnego majątku Wały.

PRZYKOP

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,
- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,
- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

PURDA

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,
- chałupy drewniane konserwować na miejscu lub zinwentaryzować i zaproponować do przeniesienia,
- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,
- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego,
- pielęgnować cmentarz, nie dopuścić do usuwania starych nagrobków i starodrzewu.

Strefa ochrony konserwatorskiej:

- wyznacza się strefę „A” ścisłej ochrony konserwatorskiej wokół niwy siedliskowej. W obrębie strefy obowiązuje zakaz lokalizacji budownictwa letniskowego oraz zakaz wznoszenia obiektów odbiegających gabarytami i techniką wykonania od tradycyjnej zabudowy wsi. Wszelkie działania w tej strefie wymagają uzgodnienia ze Służbą Ochrony Zabytków.

PURDA LEŚNA

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,
- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,
- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

PURDKA

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,
- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,

- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

RYKOWIEC

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- należy powstrzymać proces zanikania miejscowości,
- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,
- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,
- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

SILICE

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,
- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,
- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

STARA KALETKA

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,
- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,
- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

Strefa ochrony konserwatorskiej:

- wyznacza się strefę „A” ścisłej ochrony konserwatorskiej wokół niwy siedliskowej. W obrębie strefy obowiązuje zakaz lokalizacji budownictwa letniskowego oraz zakaz wznoszenia obiektów odbiegających gabarytami i techniką wykonania od tradycyjnej zabudowy wsi. Wszelkie działania w tej strefie wymagają uzgodnienia ze Służbą Ochrony Zabytków.

STARY OLSZTYN

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,
- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,
- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

TREKUS

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,
- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,
- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

TREKUSEK

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,
- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,
- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

WYRANDY

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,
- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,
- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

ZGNIŁOCHA

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- nie zezwalać na wymiany okien w sposób dowolny, nie zezwalać na dobudowy wiatrołapów niszczących kształt fasady,
- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,
- chałupy drewniane konserwować na miejscu lub zinwentaryzować i zaproponować do przeniesienia,
- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,
- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

Strefa ochrony konserwatorskiej:

- wyznacza się strefę ochrony konserwatorskiej wokół niwy siedliskowej. W obrębie strefy obowiązuje zakaz lokalizacji budownictwa letniskowego oraz zakaz wznoszenia obiektów odbiegających gabarytami i techniką wykonania od

tradycyjnej zabudowy wsi. Wszelkie działania w tej strefie wymagają uzgodnienia ze Służbą Ochrony Zabytków,

- wyznacza się strefę ochrony ekspozycji zabytkowego układu ruralistycznego obejmującą tereny łąk oraz obszar wzdłuż drogi, na południe od wsi. Strefę wyznacza się w celu ochrony widoku na wieś od strony drogi Jedwabno – Olsztynek. W obrębie tej strefy obowiązuje zakaz wznoszenia budownictwa letniskowego. Teren wskazany nie może być dzielony na działki rekreacyjne.

Uwarunkowania wynikające ze Studium ochrony wartości kulturowych – zapisy dotyczące ochrony dziedzictwa archeologicznego

Wprowadzono zapisy zapewniające ochronę dziedzictwa archeologicznego, dla stanowisk zlokalizowanych w następujących miejscowościach:

Butryny – wyznacza się strefę ochrony archeologicznej w obrębie niwy siedliskowej. W strefie wszelkie prace ziemne należy poprzedzić badaniami archeologicznymi

Giławy – wyznacza się strefy ochrony archeologicznej. W miejscach istnienia stanowisk archeologicznych, zainwestowanie terenu musi być poprzedzone badaniami wykopaliskowymi.

Linowo - (ochronie podlega stanowisko archeologiczne zlokalizowane na wschód od parku); teren stanowiska archeologicznego może być zainwestowany po wykonaniu archeologicznych badań wykopaliskowych.

Nowa Wieś – wyznacza się strefę ochrony archeologicznej zabytkowego układu ruralistycznego obejmującego teren niwy siedliskowej. Wszelkie inwestycje i prace ziemne muszą być poprzedzone badaniami archeologicznymi.

Patryki – tereny stanowisk archeologicznych mogą być zainwestowane jedynie po wykonaniu badań archeologicznych.

Purdka - (stanowiska archeologiczne na północ i wschód od miejscowości); tereny stanowisk archeologicznych mogą być zainwestowane, pod warunkiem wykonania wcześniej badań archeologicznych.

Purda - (stanowiska archeologiczne na zachód od wsi i na południe od wsi, nad jeziorem); tereny stanowisk archeologicznych mogą być zainwestowane po wykonaniu badań archeologicznych.

Przykop - (stanowiska archeologiczne w centrum i w północnej części wsi); obszary stanowisk archeologicznych możliwe do zainwestowania po przeprowadzeniu badań archeologicznych.

Trękus - (stanowiska archeologiczne na północ od wsi); tereny stanowisk archeologicznych mogą być zainwestowane po przeprowadzeniu badań

archeologicznych.

Wygoda - (stanowisko archeologiczne na północ od wsi); tereny stanowiska archeologicznego może być zainwestowany pod warunkiem wcześniejszego wykonania badań archeologicznych.

Ponadto wytyczne i postulaty konserwatorskie opracowane w roku 1994, zatwierdzone przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie, przewidują następujące zasady ochrony zabytków nieruchomych i stanowisk archeologicznych dla wybranych obszarów:

SZCZĘSNE

1. Strefa „B” ochrony konserwatorskiej

Warunki ochrony i rewaloryzacji:

- zachować i utrwalić pierwotny układ owalnicowy wsi, oparty o ciek wodny płynący przez jej środek, zachodniej drodze pierwotnego układu owalnicy należy nadać należyłą rangę przez jej utwardzenie i uzupełnienie zabudowy,
- zachowanie historycznego układu struktury przestrzennej niwy siedliskowej, układu zabudowy zagród,
- zasada dobrej kontynuacji miejscowej tradycji architektonicznej w postaci zabudowy uzupełniającej, która powinna być:
  - kształtowana kalenicowo w stosunku do drogi,
  - parterowa z dopuszczeniem poddasza użytkowego ze stromym dachem pokrytym dachówką ceramiczną.

2. Strefa „W” ochrony archeologicznej – obejmuje obszary planowanych badań archeologicznych. W strefie rejonów wyznaczonych przez stanowiska archeologiczne, oznaczone w części graficznej, istnieje możliwość inwestowania po uprzednim przeprowadzeniu badań archeologicznych.

KLEWKI

1. Strefa „B” ochrony konserwatorskiej

Warunki ochrony i rewaloryzacji:

- zachować i utrwalić pierwotny układ drożny wsi, mimo jego obecnej zmiany,
- zachowanie historycznego układu struktury przestrzennej niwy siedliskowej, układu zabudowy zagród,
- zasada dobrej kontynuacji miejscowej tradycji architektonicznej w postaci zabudowy uzupełniającej, która powinna być:
  - kształtowana kalenicowo w stosunku do drogi,
  - parterowa z dopuszczeniem poddasza użytkowego ze stromym dachem pokrytym dachówką ceramiczną.

2. Strefa „E” ochrony ekspozycji

- wyznacza się strefę ochrony ekspozycji zespołu kościoła, zespołu pałacowo-parkowego i łączącego je cieku wodnego. W strefie tej nie należy kształtować żadnej zabudowy, a jedynie zieleni niską.

3. Strefa „W” ochrony archeologicznej – tereny na wschód od miejscowości mogą być zainwestowane po przeprowadzeniu tam badań wykopaliskowych istniejących stanowisk archeologicznych.

NOWA KALETKA I ZGNIŁOCHA

1. Strefa „B” ochrony konserwatorskiej

Warunki ochrony i rewaloryzacji:

- zachowanie historycznego układu struktury przestrzennej ulicówki, struktury przestrzennej niwy siedliskowej, układu zabudowy zagród,

- zasada dobrej kontynuacji miejscowej tradycji architektonicznej w postaci zabudowy uzupełniającej, która powinna być:

- kształtowana kalenicowo w stosunku do drogi,
- parterowa z dopuszczeniem poddasza użytkowego ze stromym dachem pokrytym dachówką ceramiczną.

2. Strefa „W” ochrony archeologicznej – obejmuje obszary planowanych badań archeologicznych. W strefie znalezionych w terenie stanowisk archeologicznych, oznaczonych od nr 1 do 6 w części graficznej, istnieje możliwość inwestowania po uprzednim przeprowadzeniu badań archeologicznych. Wszelkie zainwestowanie na pozostałym terenie musi być poprzedzone rozpoznaniem powierzchniowym, a w przypadku odkrycia śladów osadnictwa – konieczność przeprowadzenia badań archeologicznych przed rozpoczęciem realizacji inwestycji.

KLEBARK WIELKI

1. Strefa „B” ochrony konserwatorskiej

Warunki ochrony i rewaloryzacji:

- zachowanie zabytkowej struktury przestrzennej niwy siedliskowej, układu zabudowy zagród,

- zasada dobrej kontynuacji miejscowej tradycji architektonicznej w postaci zabudowy uzupełniającej, która powinna być:

- kształtowana kalenicowo w stosunku do drogi,
- parterowa z dopuszczeniem poddasza użytkowego ze stromym dachem pokrytym dachówką ceramiczną.

2. Strefa „E” ochrony ekspozycji

- zakaz zabudowy terenu wokół wzgórza kościelnego,
- tereny przy wjazdach do wsi od strony zachodniej i południowo-wschodniej: stanowi zabezpieczenie właściwej ekspozycji zabudowy zabytkowej, głównie przez wyznaczenie terenów wyłączonych spod zabudowy i stosowaniu zasad kształtowania nowej zabudowy jak w strefie „B” ochrony konserwatorskiej.

3. Strefa „W” ochrony archeologicznej – obejmuje obszary planowanych badań archeologicznych. W strefie rejonów wyznaczonych przez stanowiska archeologiczne, oznaczone w części graficznej, istnieje możliwość inwestowania po uprzednim przeprowadzeniu badań archeologicznych.

LINOWO I TRĘKUS

1. Strefa „B” ochrony konserwatorskiej

Warunki ochrony i rewaloryzacji:

- zachowanie historycznego układu struktury przestrzennej niwy siedliskowej, układu zabudowy zagród,
- zasada dobrej kontynuacji miejscowej tradycji architektonicznej w postaci zabudowy uzupełniającej, która powinna być:
  - kształtowana kalenicowo w stosunku do drogi,
  - parterowa z dopuszczeniem poddasza użytkowego ze stromym dachem pokrytym dachówką ceramiczną.

2. Strefa „E” ochrony ekspozycji

- tereny od strony wschodniej wsi Trękus stanowią zabezpieczenie właściwej ekspozycji zabudowy zabytkowej. W strefie tej obowiązuje zakaz inwestowania. Strefa ta nie powinna być również zalesiana.

3. Strefa „W” ochrony archeologicznej – obejmuje obszary planowanych badań archeologicznych. W strefie rejonów wyznaczonych przez stanowiska archeologiczne, oznaczone w części graficznej, istnieje możliwość inwestowania po uprzednim przeprowadzeniu badań archeologicznych.

SILICE

Stwierdzono obecność stanowiska archeologicznego około 500 m na północny wschód od obszaru objętego opracowaniem. Lokalizacja stanowiska została orientacyjnie oznaczona w części graficznej, na planie w skali 1:5000. Wyznacza się tu strefę „W” ochrony archeologicznej, która obejmuje obszar planowanych badań archeologicznych. W rejonie tej strefy istnieje możliwość inwestowania po uprzednim przeprowadzeniu badań archeologicznych.

We wszystkich strefach ochrony konserwatorskiej na wymienionych obszarach, w ustaleniach realizacyjnych, wprowadzono wymóg uzgodnień z Wojewódzkim

Konserwatorem Zabytków w Olsztynie.

7.2. Uwarunkowania wynikające z miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego

Gmina Purda nie posiada miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenu całej gminy. Obowiązują miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego dla wybranych obszarów na terenie gminy, z których następujące zawierają zapisy uwzględniające ochronę dziedzictwa kulturowego:

1. Uchwała nr XXXIII-295/02 Rady Gminy Purda z dnia 18 kwietnia 2002 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów zabudowy mieszkaniowej Purda południe w obrębie Purda, gm. Purda:

art. 8. W obrębie terenów oznaczonych jako strefa ochrony archeologicznej wykonywanie wszelkich działań inwestycyjnych związanych z robotami ziemnymi pod nadzorem archeologicznym lub poprzedzonych badaniami archeologicznymi.

2. Uchwała nr VI-50/03 Rady Gminy Purda z dnia 30 czerwca 2003 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Purda dla terenu położonego w obrębie geodezyjnym Szczesne – działki nr: 144, 250, 258/1, 251/2, 158/2 i 301:

art. 7. W granicach zmiany planu dla terenu oznaczonego symbolem MU1 decyzje o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu, ze względu na sąsiedztwo z obszarem stanowiska archeologicznego, należy uzgodnić z Warmińsko-Mazurskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

3. Uchwała nr VIII-74/03 Rady Gminy Purda z dnia 30 października 2003 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów zabudowy mieszkaniowej, usługowej i produkcyjno-usługowej w obrębie Trękusek, gmina Purda:

art. 11. W zakresie ochrony dóbr kultury ustala się jako obowiązujące: 1) tereny oznaczone jako stanowiska archeologiczne należy traktować jako strefę ochrony konserwatorskiej z koniecznością uzgadniania z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków decyzji o ustaleniu warunków zabudowy i zagospodarowania terenu oraz projektów dla inwestycji tam realizowanych; 2) na obszarze przedmiotowych stanowisk archeologicznych prace ziemne muszą być prowadzone pod nadzorem archeologicznym, na który należy uzyskać pozwolenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

4. Uchwała nr IX-47/11 Rady Gminy Purda z dnia 27 maja 2011r. w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego fragmentu gminy Purda dla terenów położonych w obrębie geodezyjnym Marcinkowo:

art. 3.7.2. Nową zabudowę należy projektować w nawiązaniu do tradycyjnej zabudowy występującej na terenie wsi.

5. Uchwała nr XXVII/193/12 Rady Gminy Purda z dnia 28 grudnia 2012 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego fragmentu gminy Purda dla terenów położonych w obrębie geodezyjnym Silice – działka o nr geodezyjnym 98/3:

art. 7.2. W przypadku natrafienia na zabytki archeologiczne na etapie realizacji planu (na całym jego obszarze) istnieje obowiązek (na podstawie art. 33 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami) niezwłocznego powiadomienia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o znalezisku. W miejscu odkrycia stanowiska archeologicznego należy przeprowadzić przedinwestycyjne badania sondażowo-rozpoznawcze.

8. Charakterystyka i ocena stanu zachowania obiektów wpisanych do rejestru zabytków

Przenikanie się przez wieki kultury polskiej, niemieckiej, katolickiej i protestanckiej, a także kultury Kresów Wschodnich, miało wpływ na wykształcony dorobek dziedzictwa kulturowego w gminie. Pośród ponad 60 najcenniejszych zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków najlepiej zachowane są obiekty będące własnością Kościoła, pozostałe prezentują zróżnicowany stan zachowania – od dobrego po wymagające prac remontowych i rewitalizacyjnych. Wśród nich, z uwagi na wartość historyczną i architektoniczną, można wyróżnić:

Zespoły dworskie i pałacowe

W przeszłości tworzące charakterystyczne wyznaczniki wiejskiego krajobrazu kulturowego, po drugiej wojnie światowej w większości uległy znacznej destrukcji. Oddzielone od naturalnego zaplecza, jakim były majątki ziemskie, pozbawione autentycznych gospodarzy, najczęściej popadały w ruinę. Jedynie nieliczne przetrwały w stanie niepogorszonym. Zmiany ustrojowe częściowo odmieniły losy tych kompleksów, pozwalając na przeprowadzenie zabiegów rewitalizacyjnych, przywracających bądź pierwotną funkcję, bądź też wprowadzając do tych zespołów nowe formy użytkowe. Jednak, jak w przypadku

obiektów z terenu gminy, brak konkretnego właściciela bądź środków finansowych uniemożliwia podjęcie działań w celu przeprowadzenia kompleksowych zabiegów konserwatorsko-budowlanych. Zaś niektóre obiekty, w tym nieliczne zachowane przykłady towarzyszącej zespołom zabudowy gospodarczej poprzez upływ czasu, wprowadzanie zabudowy uzupełniającej, nieprzemyślane modernizacje i często niewłaściwe postępowania remontowe, utraciły cechy, które predysponują do ujęcia w rejestrze zabytków. Większości obiektów architektonicznych towarzyszyły i tworzyły z nimi kompozycyjnie nierozzerwalną całość parki. Miały one izolować mieszkańców rezydencji od wsi i zabudowań gospodarczych, ale także chronić od wiatrów i być miejscem spacerów dla ich właścicieli oraz oazą zieleni i atrakcyjnym elementem krajobrazu. Zmieniały się wraz z modą i stylami kolejnych epok. Na terenie gminy znajduje się 11 parków bądź ich resztówek, powstałe bądź przekształcone w okresie od 2 poł. XVIII w. poprzez XIX w. do pocz. XX w. Ich stan jest zróżnicowany, generalnie wymagają szerokich prac rewitalizacyjnych. W rejestrze ujęto dwa obiekty architektury rezydencjonalnej i pięć parków, które znajdują się w miejscowościach:

BAŁDY

Pierwsza wzmianka o Bałdach pochodzi z 1418 r., kiedy to wielki mistrz Michał Kuchmeister nadał majątek liczący 60 łanów rycerzowi niemieckiemu Hartmanowi. W XVII w. majątek należał do warmińskiej rodziny von Drauschwitz. W latach 1782-1785 znajdował się w rękach rodziny von Shraden. Na przełomie XVIII i XIX wieku majątek przeszedł w ręce rodziny von Helden. W 1838 r. należał do rodziny Lavergue-Pequilhen i liczył 42 łany. W 1889 r. był w posiadaniu rodziny von Quednau. Do majątku zaliczano też folwark Zaskwierki (dziś na terenie gminy Gietrzwałd). Jako kolejnego właściciela wymienia się w 1905 r. Ryszarda Palmowskiego, który w 1919 r. sprzedał posiadłość skarbowi państwa. Majątek odtąd był wydzierżawiany. Dzierżawcami byli kolejno Paul Rachau i Carl Wollowski. Po 1945 majątek upaństwowiono i utworzono Państwowe Gospodarstwo Rolne. Obecnie mieści się tutaj stacja dydaktyczno-badawcza Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Przez wieś przebiegał historyczny trakt biskupi na Warmię, z którego obecnie, wykorzystując starą aleję lipową, stworzono atrakcję turystyczną w postaci ścieżki edukacyjnej z symbolicznymi „wrotami Warmii”.

Park krajobrazowy z pocz. XX w., o powierzchni 2,5 ha, w tym 0,18 ha wód. Położony na południowy wschód od pałacu z 1920 r. (pałac ujęty został

w ewidencji zabytków). Centralna część parku współcześnie podzielona ogrodzeniami na ogródki warzywne, pasiekę i ogródek dla dzieci. Park przetrzebiony, nieczytelny układ kompozycyjny. Z dawnego drzewostanu zostało niewiele, w tym: lipy drobnolistne, klony zwyczajne, świerk zwyczajny, kasztanowiec, żywotnik zachodni. Na szczególną uwagę zasługuje lipa o obwodzie ponad 4 m. Utrzymany w dostatecznym stanie.

KLEWKI

Wieś założona na prawie chełmińskim w 1352 r. przez pruskiego rycerza Clauko von Hohneberga, na mocy nadanego przywileju lennego Kapituły Warmińskiej. Zniszczona w trakcie wojen trzynastoletniej (1454-1466) i „księżej” (1479). W ciągu dziejów majątek, który był jednym z największych w południowej Warmii, wielokrotnie zmieniał właścicieli. W 1799 r. kolejnym właścicielem Klewek został baron Reisch von Reichenstein, który w 1801 r. zbudował nową rezydencję dworską – na kamieniu węgielnym, przeniesionym w końcu XIX w. do fundamentów zachowanego dziś pałacu (znajdują się na nim inicjały R. v. R. oraz data).

Pałac pierwotny wzniesiony w 1801 r., całkowicie przebudowany w 1867 roku w stylu neorenesansowym, kolejna przebudowa na przełomie XIX i XX w. Murowany z cegły, otynkowany, na podmurówce z kamieni polnych. Główna bryła pałacu dwukondygnacyjna, od frontu flankowana dwiema trójkondygnacyjnymi wieżami. Od strony parku, na wysokości drugiej kondygnacji, usytuowano taras. Otwory okienne drugiej i trzeciej kondygnacji zamknięte półkoliście. Obiekt przez wiele lat pełnił rozmaite funkcje, obecnie nie jest użytkowany. Wymaga przeprowadzenia prac remontowo-konserwatorskich. W 2005 r. w pałacu przeprowadzono remont związany m. in. z wymianą więźby dachowej i ogólnobudowlane prace mające na celu zabezpieczenie obiektu przed dalszą dewastacją.

Park założony w stylu krajobrazowym w XIX w. obecnie o powierzchni ok. 4 ha. Główna część parku rozciąga się na południowy zachód od pałacu. Granicę parku wyznacza kanał łączący jeziora Linowskie i Klebarskie, od południa linia kolejowa, kolejną granicę wyznacza droga krajowa (DK 53) łącząca Olsztyn z Ostrołęką. Drzewostan parku składa się z różnorodnych drzew liściastych, mocno przerzedzony. Zachowała się część starodrzewu, między innymi kasztanowce, dęby, lipy, brzozy oraz fragment przerośniętych grabów tworzących kiedyś aleję. Na uwagę zasługuje dąb szypułkowy o obwodzie ponad 270 cm, klony zwyczajne i lipy. Kosztem północno - zachodniej części parku przebudowano część przebiegającej obok szosy. W roku 2014 przeprowadzono

inwentaryzację parku oraz opracowano projekt jego zagospodarowania.

PATRYKI

Wieś założona w 1350 r. w wyniku nadania Kapituły Warmińskiej. Od imienia pruskiego lennika Petrico przyjęła się nazwa majątku, ostatecznie jako Patricken. Ponowna lokacja wsi nastąpiła ok. 1400 r. Wieś stanowiła wtedy własność Kapituły. W 1455 r. wieś została spalona przez mistrza krzyżackiego Georgia von Schliebena. W 1642 r. lenno wróciło do Kapituły. Zostało nadane potem Georgowi Hohendorffowi, przybytemu z terenu księstwa i nawróconemu na katolicyzm. Według spisu majątkowego dokonanego po zaborze Warmii przez Prusy, we wsi było jedno gospodarstwo sołeckie i 14 gospodarstw czynszowych – ogółem 197 mieszkańców, sami Polacy. We wsi istniała szkoła, w 1885 r. założono bibliotekę polską. We wsi funkcjonował młyn, należący do właściciela 100-ha gospodarstwa Emila Bilitewskiego. W 1940 r. pożar zniszczył połowę zabudowy wiejskiej w Patrykach.

Park dworski założony w XIX w., obecnie bardzo zaniedbany i zarośnięty, z całkowicie zatartym układem kompozycyjnym. Pozostał praktycznie ślad po dawnym założeniu parkowym, które podzieliło los dworu, będącego w ruinie.

STARY OLSZTYN

Wieś lokowana w 1342 r. W wyniku kupna w 1404 r. Stary Olsztyn włączony został do wsi Jaroty. W Starym Olsztynie mieściła się siedziba strażnika leśnego Kapituły Warmińskiej. Potem tereny po karczunkach leśnych zostały przez władze pruskie sprzedane jako posiadłość majątkowa. W 1820 r. pojawia się pierwszy właściciel tego majątku – archiprezbiter olsztyński ks. Pisański, wtedy też wymienia się po raz pierwszy jego nazwę Alt Allenstein, czyli dzisiejszy Stary Olsztyn. W latach 1871 – 1889 majątek był własnością landrata olsztyńskiego Martena i jego spadkobierców. Kolejnymi właścicielami byli m.in. Ottomar Dromtra – olsztyński finansista, który powiększył majątek do 417 ha i pobudował w nim gorzelnię, następnie Hans Lingnau, od 1929 r. jego syn Józef. W 1928 r. majątek ziemski Stary Olsztyn przyłączono do gminy Szczęsne. W 1945 r. majątek przejęty przez skarb państwa liczył 458 ha.

Park założony w stylu krajobrazowym w XIX w., o powierzchni ok. 4 ha, w tym 0,5 ha wód. Powstał jako otoczenie eklektycznego dworu. Układ zabytkowy zachował się jedynie w części wschodniej. W drzewostanie wyróżnić można: dąb szypułkowy, świerk pospolity, brzozę brodawkowatą, lipę drobnolistną, pojedynczo występują egzemplarze jodły i żywotnika zachodniego. Park zdegradowany, wymaga prac rewaloryzacyjnych.

TRĘKUSEK

W 1359 r. Kapituła Warmińska nadała 130 łanów lasu czterem braciom pruskim, zwanymi Katyothern, którzy na terenie otrzymanego lenna na prawie chełmińskim założyli wsie Trękus i Trękusek. Trękus ok. 1500 r. przekształcony został przez Kapitułę w podległą jej wieś czynszową, natomiast Trękusek pozostał majątkiem szlacheckim. W 1560 r. jego właścicielem była rodzina Grzymałów, która utrzymała majątek do 1656 r. W latach 1656-1681 Trękusek należał do szlacheckiej rodziny Rogawskich. Na przestrzeni stuleci majątek zmieniał jeszcze kilkakrotnie właścicieli. W czasie spisu po zaborze Warmii przez Prusy, wieś Trękusek obejmowała 30 łanów, a zamieszkiwało ją 57 osób, wszystkie nazwiska miały pochodzenie polskie. W latach 1842-1871 właścicielem majątku był Norweg Peter Thorwald Lous. W 1905 r. jako właściciel wymieniany jest Adalbert Fischer. Majątek liczył wówczas 674 ha. W drodze sukcesji majątek w 1929 r. objął syn Adalberta, Hubert, który posiadał go do 1945 r. Po wojnie na bazie majątku utworzono PGR.

Dawny dwór i majątek wzmiankowano w XVI w., w obecnych granicach ukształtowany w 2 poł. XVIII w. Dwór usytuowany w centrum założenia, składał się z dwóch przylegających do siebie, wzniesionych w innych okresach i różnych stylowo, budynków. Starszy z 1 poł. XIX w., murowany z cegły, parterowy, drugi z pocz. XX w., przylegający od strony wschodniej, murowany z cegły, otynkowany, na kamiennej podmurówce, założony na planie zbliżonym do kwadratu, dwukondygnacyjny z użytkowym poddaszem. W 1992 r. starsza część dworu została zniszczona przez pożar, ruiny rozebrane w 2001 r. Obecnie budynek po remoncie kapitalnym, przebudowany i rozbudowany całkowicie utracił wartości zabytkowe.

Park w stylu krajobrazowym, założony w XIX w. Drzewostan o przewadze gatunków liściastych, wśród których występują: dąb szypułkowy, dąb czerwony, grab pospolity, klon zwyczajny, lipa drobnolistna. Południowo-wschodnią granicę parku stanowi aleja grabowa. Układ kompozycji zatarty, park zaniedbany, zdegradowany, drzewostan w przeważającej części został wycięty, pozostała tylko obwodowa aleja grabowa i staw.

Architektura sakralna

Nieodłącznym elementem stanowiącym dominantę architektoniczną w krajobrazie wsi, są wieże i dachy kościołów wraz z towarzyszącą im zabudową w postaci kaplic, kapliczek oraz otaczających je ogrodzeń i bram, czyniąc zapis historii przekształceń architektury, rozwiązań i konstrukcji. Na terenie gminy

ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków objętych zostało pięć obiektów sakralnych:

BUTRYNY

Wieś założona na śródleśnej polanie w 1412 r. przez Kapitułę Warmińską, lokowana na prawie chełmińskim. Zasadźcami byli Prusowie Dibiken i Kuniken. U schyłku XV w. wieś zasiedlana przez ludność polską z Mazowsza. Pierwszy kościół wzmiankowany w 1516 r. - Kapituła ofiarowała na wyposażenie kościoła komplet sprzętu liturgicznego z zasobów katedry fromborskiej. W czasie wojny polsko-krzyżackiej wieś była częściowo zniszczona. W 1863 roku schronili się tu polscy powstańcy. Jeszcze na początku XIX wieku nabożeństwa w miejscowym kościele odbywały się wyłącznie w języku polskim. Z tego okresu na pobliskim cmentarzu liczne nagrobki w języku polskim. U schyłku XIX w. nastąpił gwałtowny rozwój wsi, która w 1894 r. liczyła już 827 mieszkańców. W okresie przedrozbiorowym Butryny były miejscem powitania każdego nowego biskupa wjeżdżającego od południa z Korony, w celu objęcia w posiadanie diecezji. Podczas II wojny światowej był tu zlokalizowany podobóz jeńców francuskich stalagu 1-B Hohenstain (Olsztynek).

Kościół parafialny p.w. św. Jakuba Apostoła, murowany, wzniesiony w 1689 r. Po pożarze odbudowany w latach 1887-1888 w stylu neogotyckim, z wykorzystaniem starych murów (ocalałej ściany wschodniej i murów bocznych), czterokondygnacyjna wieża ukończona w 1934 r. Kościół orientowany, salowy, wzniesiony na rzucie prostokąta, z szerokim, płaskim ryzalitem w elewacji wschodniej, mury z cegły ceramicznej pełnej, na cokole z kamienia polnego. Wyposażenie pochodzi z okresu powstania świątyni. Obok kościoła murowana kapliczka z 2 poł. XVIII w. Utrzymany w dobrym stanie.

GIŁAWY

Wieś czynszowa, założona przez Kapitułę Warmińską w 1407 r. pod nazwą Sirwithen, w lesie Gillaw, tuż przy granicy między Warmią i zakonem krzyżackim, po wschodniej stronie jeziora Serwent. Lokacja ponowiona w 1441 roku, wieś przyjęła wówczas nazwę od lasu Gillaw. W 1479 r. wieś została całkowicie zniszczona przez wojska królewskie. W następnych latach zasiedlana przez przybyszów z Mazowsza. Po zaborze Warmii przez Prusy we wsi były 22 chałupy, a w 1820 r. 25 chałup i 109 mieszkańców. W 1898 r. z inicjatywy miejscowej ludności polskiej zbudowano tu kościół katolicki, konsekrowany w 1903 r., a w 1921 r. erygowano parafię. W 1928 r. była to już duża wieś, ze

szkołą i pocztą, licząca 463 mieszkańców. W latach 1931-1939 istniała tu osobna szkoła polska i biblioteka. Między Giławami, a Gąsiorowem znajduje się jeden z nielicznych kamieni granicznych, wskazujący granicę pomiędzy Warmią i Mazurami.

Kościół parafialny p. w. św. Jana Chrzciciela. Neogotycki. Wzniesiony w latach 1896-1897. Murowany z czerwonej cegły, na fundamencie z kamienia polnego. Budowniczym był Alshut auf Guttstadt. Salowy na rzucie prostokąta, kwadratowe prezbiterium z flankującymi je dwiema prostokątnymi zakrystiami, od zachodu kwadratowa wieża z przylegającą od północy klatką schodową. Od strony południowej do korpusu przylega kruchta. Korpus jednokondygnacyjny, nakryty dwuspadowym dachem krytym dachówką, z wydzielonym prezbiterium. W fasadzie dominuje masywna czterokondygnacyjna wieża nakryta dwuspadowym dachem. Szczyty nawy głównej i prezbiterium zwieńczone sterczynami. Świątynia na bieżąco remontowana, w latach 1996 -1999 wykonano remont dachu. Stan zachowania dobry.

KABORNO

Wieś pojawia się w 1518 r. pod nazwą Caldeborn od nazwiska jej ówczesnego właściciela, Petera von Caldeborn., utworzona na terenach otrzymanych przez braci Keryothen od Kapituły Warmińskiej. W XVI w. majątek szlachecki wrócił do Kapituły, która przekształciła go w wieś czynszową na prawie chełmińskim. Osadnicy z polskiego Mazowsza spolszczyli nazwę wsi na Kaborno. Po zaborze Warmii przez Prusy w 1772 r. przeprowadzony spis wykazał obecność 148 osób. W 1895 r. wieś liczyła już 488 mieszkańców. Była w niej szkoła zatrudniająca dwóch nauczycieli niemieckich, z którymi doszło do głośnego zatargu ze strony społeczności wiejskiej, protestującej przeciwko nietolerowaniu w szkole języka polskiego. Według danych z 1935 r. było we wsi 547 mieszkańców.

Kaplica filialna z końca XIX w. Murowana z cegły, nie otynkowana. Bezstylowa z elementami neogotyckimi, na rzucie prostokąta, jednoprzestrzenna z jednym prostokątnym otworem wejściowym w zachodniej ścianie szczytowej. Bryła zwarta, jednokondygnacyjna, nakryta dachem dwuspadowym. Narożniki szczytów i wierzchołki zdobią czworoboczne sterczyny. Nad wierzchołkiem frontowym żelazny krzyż. W ścianach bocznych po jednym otworze okiennym. Kaplica remontowana w 1980 r.

KLEBARK WIELKI

Wieś lokowana w 1357 roku przez Kapitułę Warmińską na prawie chełmińskim, na niewielkich pagórkach w otoczeniu lasów i jeziora Klebarskiego. Zasadźcą był Prus Johannes. Do połowy XVI w. wieś w przewadze zamieszkiwali Prusowie, później zaczęli napływać osadnicy polscy z Mazowsza. W XV w., podczas wojny trzynastoletniej, wieś uległa całkowitemu zniszczeniu, ale ocalał pierwszy kościół wzniesiony na pocz. XV w., który w 1580 r. zastąpiono nowym, murowanym, konsekrowanym przez biskupa Marcina Kromera w 1581 r., ku czci Znalezienia Św. Krzyża i Nawiedzenia NMP. Po zniszczeniach mieszkańcy zaczęli się osiedlać w dwóch miejscach, dokonując podziału wsi na dwie części, co Kapituła Warmińska usankcjonowała przywilejem z 1587 r. dla dwóch odrębnych wsi: Klebark Wielki i Klebark Mały. Proboszczem w l. 1716-1729 był olsztynianin Krzysztof Möller, który ufundował w Klebarku mały przytułek dla ubogich. W 2 poł. XIX w. Klebark Wielki był wsią kościelną i gminną zarazem, z zabudową, która przetrwała do dziś. Ostoją polskości był tutaj kościół. W 1863 roku ks. Juliusz Grzymała przechowywał tu powstańców styczniowych.

Kościół parafialny p. w. Znalezienia Krzyża Świętego wzniesiony w latach 1891 – 1892 na miejscu poprzedniego, wg projektu Fritza Heitmanna, usytuowany na wysokiej skarpie nad brzegiem J. Klebarskiego. Murowany z cegły na fundamentach z kamienia polnego, w stylu neogotyckim, orientowany, trójnawowy, z wydzielonym jednoprzęsłowym wyższym prezbiterium. Po obu stronach prezbiterium niewielkie zakrystie na planie kwadratu. Od zachodu masywna, trójkondygnacyjna wieża na rzucie kwadratu, z uskokowym portalem na osi styku korpusu z wieżą. Wieża kryta stromym dachem naczółkowym z wysokim hełmem. Po stronie południowej wieloboczna, wewnątrz cylindryczna wieżyczka z klatką schodową. Korpus i prezbiterium oszkarpowane. Dach kościoła dwuspadowy kryty dachówką, wieżyczka blachą. We wnętrzu nawy zastosowano sklepienia krzyżowo-żebrowe, bogato polichromowane. Kościół utrzymany w dobrym stanie. Wyniesiony teren wokół kościoła, z istniejącym niegdyś przykościelnym cmentarzem, z zachowanym drzewostanem, ogrodzony.

Budynek plebanii wzniesiony ok. 1800 r., murowany z cegły, otynkowany, częściowo podpiwniczony, jednokondygnacyjny z użytkowym poddaszem, założony na planie prostokąta z trójosiowym ryzalitem pośrodku elewacji frontowej, przechodzącym w wystawkę nakrytą daszkiem dwuspadowym. Dach czterospadowy, mansardowy - naczółkowy kryty dachówką holenderką.

KLEWKI

Kościół parafialny p. w. św. Walentego i św. Rocha, gotycki z XV w., spalony w 1718 r., odbudowany w 1720 r. Gruntowny remont z częściową przebudową przeprowadzono w 1829 r. Murowany z cegły ceramicznej, na podmurówce z kamieni polnych, kryty dachem dwuspadowym. Drewniana dwukondygnacyjna, zwężająca się ku górze, wieża konstrukcji słupowej, oszalowana deskami, kryta dachem namiotowym z dachówki holenderki. Od strony północnej zakrystia i boczne wejście. W ścianie szczytowej tynkowane blendy z oknami po bokach. Stan zachowania dobry.

Kapliczki na cmentarzu przykościelnym. Murowane, neogotyckie. W północno-zachodnim narożniku kościoła - z 1863 r. Jej konstrukcja jest niemal identyczna, jak kapliczki stojącej w północno-wschodnim narożniku kościoła. Jest jednak od niej nieco wyższa - jej dwie kondygnacje przedzielone są mniejszą, oddzieloną od pozostałych niewielkimi fryzami, a w prześwicie na dzwon zachował się jedynie trzon krzyża. Natomiast usytuowana w północno-wschodnim narożniku kościoła, na planie kwadratu, dwukondygnacyjna, z których dolna posiada łukową, zamkniętą niszę, górna - prześwit z krucyfiksem. Narożne ryzality zwieńczone sterczynami.

NOWA WIEŚ

Wieś założona w latach 1801-1802 przez zarząd lasów królewskich na karczowisku leśnym, w drodze kontraktu na dzierżawę wieczystą gruntów, zawartą z osadnikami niemieckimi. Pierwszym sołtysem był Mazur spod Jedwabna, Tomasz Dominik. Społeczność wiejska stanowiła mozaikę etniczno-wyznaniową, w której katolicy stanowili mniejszość. Ewangelików przydzielono do parafii ewangelickiej w Olsztynie, później do parafii w Jedwabnie. W 1862 r. ewangelicy rozpoczęli starania o założenie parafii na miejscu, co nastąpiło w 1871 r. Pierwszy z proboszczów, Krosta, rozpoczął ok. 1876 r. budowę plebanii. W 1883 r. kamień węgielny pod budowę kościoła położył proboszcz Hassenstein. Kościół neogotycki, usytuowany na wzgórzu, zbudowano w 1888 r. Od tej pory parafia miała swojego proboszcza na miejscu - Carl Mensing. We wsi założono przy kościele cmentarz. W 1978 tutejszy kościół został przejęty przez katolików.

Kościół ewangelicko-augsburski, ob. filialny rzym.-kat. p.w. św. Józefa. Zbudowany na dość dużym wzniesieniu na północ od wsi, orientowany, murowany z cegły ceramicznej w stylu neogotyckim. Korpus salowy na rzucie prostokąta, prosto zamknięte niższe prezbiterium, do którego od północy przylega zakrystia na rzucie kwadratu. Fasada zaakcentowana wieżą, wysuniętą

silnie przed linię muru, flankowana przez dwie ukośne szkarpy. Gzymsy dzielą fasadę na trzy części: pierwsza, nad cokołem posiada dwa, zamknięte łukiem odcinkowym okna, rozmieszczone symetrycznie po bokach wieży, w partii drugiej identycznie rozmieszczone okna zamknięte ostrołukowo, trzecia kondygnacja ma formę trójkąta równoramienne, którą tworzy dwuspadowy dach. Korpus nawowy i prezbiterium nakryty dachem dwuspadowym pokrytym dachówką, wieża dachem stożkowym pokrytym blachą. Teren wokół kościoła nie jest ogrodzony, na wschód od świątyni cmentarz przykościelny z zachowanymi historycznymi nagrobkami, z których najstarszy z 1907 r. oraz współczesnymi pochówkami.

PURDA

Wieś założona została przez Kapitułę Warmińską w 1384 r., kilkakrotnie niszczone. Pierwszy drewniany kościół wzniesiono ok. 1400 r. Nowa budowla kościelna, murowana z cegły, wzniesiona w drugiej połowie XV w, a następnie rozbudowana i konsekrowana w 1580 r. przez biskupa Marcina Kromera p.w. Świętego Krzyża i św. Michała Archaniola. Architektura budynku późnogotycka, wieża z 1817 r., rozbudowany poprzez dodanie naw bocznych i kruchty, wzdłuż nawy głównej w latach 1931-33. Murowany z cegły ceramicznej na planie zbliżonym do kwadratu, nawy boczne na rzucie prostokąta, przy fasadzie zachodniej kwadratowa kruchta zwieńczona wieżą. Wieża w dolnej części z kamienia polnego i cegły, w części górnej szalowana deskami. Kościół trójnawowy, nawy boczne oddzielone od głównej parą filarów połączonych arkadą. Dachy - nad kruchtą trypolaciowe, oszalowane deskami, nad wieżą namiotowy, oszalowany deskami, nad korpusem kościoła dwuspadowy kryty dachówką ceramiczną, nad nawami bocznymi trójspadowe kryte dachówką ceramiczną. Kościół zewnętrznie oszkarpowany. Stan zachowania dobry.

Teren dawnego cmentarza przykościelnego ogrodzony – ceglane słupy, między którymi deskowe sztachety. Od wschodu i zachodu między słupami murowane z cegły, neogotyckie kapliczki.

Kapliczki

Kapliczki - małe budowle kultowe mocno splecione z polską kulturą i obyczajowością, stanowią charakterystyczne w krajobrazie gminy wyróżniki, gdzie indziej w kraju w takiej ilości nie występujące i już niemal zanikające, świadczące nie tylko o religijności mieszkańców tego terenu, ale i o bogactwie tutejszej kultury ludowej. Architektura znajdujących się niemal w każdej miejscowości kapliczek jest urozmaicona, nawiązująca do wielkiej architektury

sakralnej np. barokowej (Trękus), neoklasycystycznej (Pokrzywy) lub neogotyckiej, które na terenie gminy przeważają (np. Linowo, Giławy, Zgniłocha, Szczęsne, Stara Kaletka, Klebark Wielki.) Kapliczki są murowane z czerwonej cegły, sporadycznie występują tynkowane. Najstarsze pochodzą z XVIII w. Przeważają XIX-wieczne i z pocz. XX w. Wznoszone na planie prostokąta lub kwadratu, jedno-, dwu- i trójkondygnacyjne, zwieńczone dachami płaskimi lub wielospadowymi. Architektura niektórych skromna, pozbawiona detalu, inne posiadają narożne ryzality zwieńczone sterczynami. W niszach znajdują się figury świętych. Spotkać można kapliczki z dzwonnicką, które w swej najwyższej kondygnacji posiadają na cztery strony prześwit, a w nim zamontowany niewielki dzwon, np. w Nowej Kaletce, Starej Kaletce, Trękusie i Trękusku czy Przykopie. Występują również kapliczki domkowe, mające postać małych domków z ołtarzykami, na których stawiane są figury lub obrazy Chrystusa, NMP lub świętych, np. w Klebarku Wielkim, Starym Olsztynie czy Szczęsnym. Stan zachowania zróżnicowany, choć w zdecydowanej większości obiekty zadbane. Poprawie stanu kapliczek ma służyć inicjatywa "Ratujmy warmińskie kapliczki", którą koordynuje Powiat Olsztyński wspólnie z lokalnymi stowarzyszeniami i dawnymi mieszkańcami. Na terenie gminy występuje ponad 50 kapliczek, z których 35 wpisanych jest do rejestru zabytków.

Przykładowe kapliczki znajdujące się na terenie gminy Purda

Butryny

Kaborno

Klebark Wielki

Klewki

Marcinkowo

Nowa Kaletka

Pajtuny

Przykop

Przykop

Purda

Purda

Stara Kaletka

Szczęsne

Trękus

Cmentarze

Osobną, specyficzną kategorię miejsc tworzących krajobraz kulturowy są cmentarze - miejsca pochówku mieszkańców tych wielokulturowych ziem. Na terenie gminy znajduje się 12 cmentarzy, z których do rejestru zabytków wpisane są cmentarze w Klewkach i Purdzie oraz przykościelny w Nowej Wsi. Na uwagę zasługuje cmentarz w Purdzie, na którym zachowało się kilka żeliwnych krzyży z 2 poł. XIX w. Najstarszy z 1867 r. na grobie, w którym pochowany jest ksiądz Andrea Beyzack, proboszcz Purdy w latach 1846 – 1859. Najstarsze zachowane nagrobki znajdują się z tyłu nekropolii, po lewej stronie leżą głównie Warmiacy, zaś po prawej ci, którzy przybyli do Purdy po 1945 r. Zachował się też grób niemieckiego żołnierza z Purdy, co jest na warmińskich cmentarzach rzadkością.

Ruralistyka

Gmina Purda obejmuje rozległy teren o zróżnicowanej sieci osadniczej – od zwartej po rozproszoną i osady leśne. Na jej terenie znajduje się kilkanaście zespołów ruralistycznych z zachowanym historycznie ukształtowanym układem przestrzennym. Żaden nie został wpisany do rejestru zabytków, posiadają jednak wyznaczone strefy ochrony konserwatorskiej lub strefy ochrony ekspozycji. Są to miejscowości: Bałdy, Butryny, Giławy, Kaborno, Klebark Wielki, Klewki, Nowa Kaletka, Nowa Wieś, Pokrzywy, Purda, Stara Kaletka, Zgniłocha. Wsie te, lokowane głównie w średniowieczu w czasach nowożytnych i mające także historyczne rozplanowanie, pod względem układu prezentują typ owalnic i/lub wielodrożnic (np. wieś Purda, Nowa Kaletka) lub ulicówki (np. Zgniłocha), zachowały znaczną część budynków, będących przykładem tradycyjnego budownictwa wiejskiego Warmii.

Budownictwo wiejskie

Charakterystyczne dla terenów gminy i najciekawsze obiekty wpisane zostały do rejestru zabytków i ujęte w gminnej ewidencji zabytków. Głównie są to domy z XIX i XIX/XX w. oraz z pocz. XX w., wzniesione m.in. w miejscowościach: Butryny, Chaberkowo, Kaborno, Marcinkowo, Nowa Wieś, Purda. Budynki drewniane, jednokondygnacyjne, na kamiennej podmurówce, o mieszanej konstrukcji zrębowej i ryglowej, z węglami na tzw. jaskółczy ogon, z dwuspadowymi dachami krytymi dachówką, zdobionymi niekiedy wietrznicami i pazdurami. Wzniesione na planie prostokąta, szerokofrontowe, zazwyczaj trój- i czterodzielne z centralną sienią, czasem poprzedzone gankami. Najstarsze usytuowane szczytem, późniejsze kalenicą do przebiegającej drogi. Natomiast budynki murowane, które od XIX w. wypierały drewniane, wzniesione są z cegły

czerwonej, często tynkowane, na podmurówce kamiennej, nakryte dachami dwuspadowymi pokrytymi dachówką, niekiedy z użytkowym poddaszem, jednokondygnacyjne. Zabudowie mieszkalnej towarzyszy zabudowa gospodarcza, zarówno murowana jak i drewniana w połączeniu z kamieniem lub cegłą, przykryta dachem dwuspadowym z dachówki. Stan budynków zadowalający, choć zdarzają się przypadki wymagające prac remontowych. Najwięcej drewnianych chałup znajduje się w Kabornie, w tym cztery (nr 14, 21, 23, 33) ujęte w rejestrze zabytków.

Poniżej przykłady zabytkowej zabudowy wiejskiej w gminie

Chałupa w Kabornie z poł. XIX w.

Chałupa w Marcinkowie z poł. XIX w.

Chałupa w Butrynach z 1886 r. z ozdobnym pasem „pruskiego muru”

Zabytki techniki

PAJTUNY

W 1374 r. Kapituła Warmińska nadała majątek wielkości 30 łanów na prawie chełmińskim Prusowi o imieniu Peuthune, od którego przyjęto spolszczoną nazwę miejscowości. Wojny polsko-krzyżackie w XV w. powodowały, iż majątek, po utracie właścicieli, wracał do rąk Kapituły i stawał się przedmiotem kolejnych nadań. W połowie XV wieku założono młyn na rzece Kośnie, położony w odległości 0,5 km na zachód od Pajtun. Młyn stanowił osobną posiadłość uposażoną w trzy łany ziemi i nadawany przez Kapitułę jako lenno. Młyn został spalony na początku wojny szwedzkiej (1655). Został odbudowany przez Kapitułę w roku 1660. Po zaborze Warmii przez Prusy, tj. po 1772 r., w Pajtunach rozróżniano wieś królewską i majątek szlachecki. Osadnikami tej małej wsi, powstałej przy majątku, byli przybysze z Mazowsza. W okresie międzywojennym posiadłość młyńska została formalnie wyodrębniona administracyjnie od wsi Pajtuny i nazwana odtąd Pajtuński Młyn.

Zespół młyna wodnego, wpisany do rejestru zabytków, na który składają się: młyn z ok. 1890 r., dom młynarza z k. XIX w., urządzenia hydrotechniczne z mostem, stodoła drewniana z XIX/XX w. oraz kamienny obelisk z figurą Chrystusa – Zbawiciela Świata (*Salvator Mundi*) z 1791. Jest to najstarsza rzeźba z piaskowca na Warmii.

Budynek młyna na wysokich fundamentach murowanych z kamienia polnego i łamanego, na rzucie prostokąta, dwukondygnacyjny, z dobudówką z użytkowym poddaszem. Ściany murowane z cegły ceramicznej, szczytowe od strony rzeki w konstrukcji ryglowej, szalowane deskami, dachy dwuspadowe kryte dachówką ceramiczną, pod okapem dachów ozdobne kroksztyny. W elewacji frontowej rampa za- i wyładunkowa wsparta na wysuniętych belkach poprzecznych stropu piwnicy. Nad rampą, na wysokości drugiej kondygnacji daszek z desek kryty papą. Wyposażenie młyna zdemontowane. Urządzenia hydrotechniczne to grobla ziemna piętrząca wodę rzeki Kośny. W groble wbudowana jest betonowa sekcja jazu z upustem roboczym i jałowym. Jaz wodny w konstrukcji betonowo ceglanej, zamknięcie stanowi czterodzielna zastawka drewniana. Wzdłuż jazu prowadzi stalowa kładka robocza, nad jazem most drogowy konstrukcji z czterech stalowych dźwigarów, jezdnia wykonana z bali drewnianych.

Po 1945 r. młyn został przejęty przez państwo, do 1983 r. użytkowany był przez SKR w Purdzie. Nieużytkowany zespół młyna był w bardzo złym stanie

technicznym, zagrożony fizyczną likwidacją. Od 2004 r. w rękach prywatnych, systematycznie remontowany i dostosowany na potrzeby turystyczne - gospodarstwo agroturystyczne z hodowlą koni.

9. Obszary największego zagrożenia dla zabytków w gminie

Gmina Purda nie posiada opracowanego planu zagospodarowania przestrzennego dla całego obszaru gminy, będącego prawem miejscowym. Z punktu widzenia ochrony konserwatorskiej jest to istotne zagrożenie dla zabytków nieruchomych. Bowiem ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego gminy jest jedną z czterech form ochrony wymienionej w art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Pozostałe, wpis do rejestrów zabytków, dotyczy wybranych grup obiektów, zaś uznanie za pomnik historii lub utworzenie parku kulturowego obecnie gminy nie dotyczy. Nowelizacja ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 18 marca 2010 r. wprowadziła w art. 7 pkt 4 dodatkową formę ochrony m. in. w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego oraz w decyzji o warunkach zabudowy, jednakże nie wszystkie inwestycje realizowane są w oparciu o w/w decyzje, a remonty obiektów figurujących w gminnej ewidencji zabytków nie zawsze wymagają pozwolenia na budowę, które wydawane jest w uzgodnieniu z konserwatorem zabytków. Brak szczegółowych zapisów w planach zagospodarowania przestrzennego może spowodować daleko idące przekształcenia przestrzenne, materiałowe i architektoniczne.

Do istotnych zagrożeń obiektów zabytkowych na terenie gminy należy zaliczyć tzw. zagrożenia techniczne. Pierwotny układ komunikacyjny, na który nałożone są wszelkie współczesne rozwiązania drogowe, kumuluje się niekorzystnie w odniesieniu do wszelkich budowli, szczególnie zaś tych, które są obiektami zabytkowymi. Emisje gazów, zanieczyszczeń atmosferycznych, to następna z przyczyn degradujących elewacje pokryte tynkami tradycyjnymi.

Wśród istotnych zagrożeń wymienić trzeba również indywidualne postawy oraz przypisane im wartości, które dla człowieka będącego ich nosicielem są wyznacznikiem działań skutkujących decyzjami nie zawsze pomyślnymi dla substancji zabytkowej. Przejawia się to w dowolnym przerabianiu, poprawianiu budynków z naruszeniem wszelkich zasad, którym poddana jest substancja zabytkowa. Likwidacja oryginalnych elementów dekoracji architektonicznej, zdobionej stolarki okiennej i drzwiowej, wprowadzanie współczesnych materiałów budowlanych typu blacha dachówkowa w miejsce ceramicznych pokryć

dachowych, okien z PCV oraz ocieplanie płytami styropianowymi, prowadzi do degradacji pojedynczych obiektów, a także całych obszarów starej zabudowy.

Do obszarów zagrożonych zaliczyć należy również dawne zespoły dworsko-parkowe i folwarczne. Brak nowych funkcji dla obiektów architektonicznych związanych z dawną zabudową folwarczną i niewielka możliwość wykorzystania starych budynków do nowoczesnej produkcji powoduje opuszczenie, a w konsekwencji niszczenie obiektów.

Jako warunek korzystnego wpływu dziedzictwa na wzmocnienie tożsamości społeczności lokalnej wskazuje się upowszechnienie wiedzy na temat lokalnych zabytków i ich wartości. Dlatego *Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami*, jako zagrożenie dla dziedzictwa kulturowego wymienia również brak wiedzy, związany z niedostatecznie rozwiniętą edukacją na rzecz dziedzictwa, skutkujący „niedostatecznym zaangażowaniem społecznym w opiekę nad zabytkami”.

Najważniejszym jednak elementem są możliwości finansowania prac przy obiektach zabytkowych przez różne kategorie osób i instytucji nimi władającymi. Często realne potrzeby znacznie przekraczają kwoty nań przeznaczane. Element finansowy w znaczący sposób hamuje realizację najciekawszych nawet projektów rewitalizacyjnych.

10. Kierunki działań dla realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

10.1. Gminna ewidencja zabytków

Przepisy art. 22 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakładają na wójta gminy obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków. Zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych i wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem, Gmina Purda wykonała w 2016 roku gminną ewidencję zabytków nieruchomych i archeologicznych. Gminną ewidencję zabytków nieruchomych tworzy zbiór kart adresowych obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz figurujących w wojewódzkiej ewidencji zabytków, zgodnie z wykazem Warmińsko-Mazurskiego Konserwatora Zabytków. Gminna ewidencja będzie uzupełniana o nowe obiekty, po otrzymaniu zawiadomienia konserwatora zabytków o włączeniu ich do wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Gminna ewidencja zabytków będzie podlegała okresowej aktualizacji poprzez:

- wykreślanie z ewidencji zabytków nieruchomości obiektów, które zostały rozebrane, gruntownie przebudowane i utraciły już cechy zabytkowe, uzupełnianie o zmiany stanu prawnego obiektu, jak aktualne formy ochrony - w porozumieniu z konserwatorem zabytków,
- uzupełnianie ewidencji zabytków nieruchomości o nowe obiekty, po otrzymaniu zawiadomienia konserwatora zabytków o wpisie do rejestru zabytków lub włączeniu ich do wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- uzupełnianie ewidencji zabytków archeologicznych poprzez włączanie informacji o wszystkich sukcesywnie odkrywanych reliktach przeszłości niezależnie od charakteru badań oraz na podstawie uzyskiwanych wyników badań weryfikacyjnych AZP, zgodnie z informacjami przekazywanymi przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Olsztynie.

10.2. Edukacja i promocja w zakresie ochrony zabytków

- włączenie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do zajęć szkolnych w szkołach podstawowych i gimnazjach prowadzonych przez gminę,
- organizowanie w ramach zajęć szkolnych wycieczek krajoznawczych, prezentacja najcenniejszych obiektów zabytkowych i ich historii,
- publikacja folderu prezentującego najważniejsze obiekty zabytkowe na terenie gminy oraz założenie strony internetowej związanej z tą problematyką,
- udostępnienie gminnej ewidencji zabytków oraz „Programu opieki nad zabytkami Gminy Purda” na stronie internetowej Urzędu Gminy,
- uwzględnienie obiektów zabytkowych przy wyznaczaniu nowych tras turystycznych i ścieżek dydaktycznych,
- ustalenie z właścicielami obiektów zabytkowych możliwości i zasad ich udostępniania dla celów turystycznych,
- udział w szkoleniach i konferencjach poświęconych ochronie dziedzictwa kulturowego,
- organizacja gminnego konkursu na najlepszego użytkownika obiektu zabytkowego,
- współpraca z organizacjami pozarządowymi i instytucjami w zakresie popularyzacji ochrony dziedzictwa kulturowego,
- udział w cyklicznych imprezach – wystawach, targach, festynach

historycznych – promujących region, w tym dziedzictwo kulturowe,

- współpraca z sąsiednimi samorządami w celu włączenia lokalnych szlaków turystycznych w system ponadregionalny.

10.3. Działania zmierzające do poprawy stanu zachowania dziedzictwa kulturowego

- informowanie właścicieli obiektów zabytkowych o możliwościach pozyskania środków na odnowę zabytków,
- merytoryczna pomoc właścicielom obiektów zabytkowych w tworzeniu wniosków aplikacyjnych o środki na odnowę zabytków,
- aktywne zachęcanie sektora prywatnego do zagospodarowania obiektów zabytkowych,
- określenie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków nie stanowiących własności Gminy,
- rozważenie możliwości wprowadzenia ulg podatkowych dla właścicieli obiektów figurujących w gminnej ewidencji zabytków, warunkowane podjęciem działań zmierzających do ich zabezpieczenia i konserwacji,
- renowacja obiektów zabytkowych będących własnością Gminy,
- podjęcie próby rozwiązania problemu nieczynnych cmentarzy ewangelickich na terenie gminy; w tworzonych planach zagospodarowania przestrzennego uwzględnienie docelowych funkcji cmentarzy poprzez wyszczególnienie, które pozostaną cmentarzami i objęte zostaną ewentualnym programem rewitalizacji, a które stanowić będą tereny zielone z możliwością utworzenia miejsc pamięci lub lapidarium, oznakowanie miejsc.

10.4. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami

- wspieranie inicjatyw związanych z obsługą ruchu turystycznego,
- promocja szkolnictwa zawodowego w zakresie konserwacji zabytków i zawodów zanikających, np. kamieniarstwo, snycerstwo, kowalstwo, ludwisarstwo,
- współpraca z urzędami pracy w zakresie szkolenia osób bezrobotnych w rzemiosłach związanych z tradycyjną sztuką budowlaną.

11. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

Podmiotem formułującym gminny program opieki nad zabytkami jest samorząd gminy. Realizacja programu odbywać się będzie poprzez zespół działań władz gminy na rzecz osiągnięcia celów w nim przyjętych. Samorząd ma oddziaływać na różne podmioty związane z obiektami zabytkowymi, w tym również na mieszkańców gminy w celu wywołania w nich pożądanых zachowań prowadzących do realizacji zamierzonych celów. Zakłada się, że w realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami dla gminy Purda wykorzystane zostaną następujące grupy instrumentów: instrumenty prawne, finansowe, społeczne, koordynacji i kontroli.

1. Instrumenty prawne:

- programy określające politykę państwa i województwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego,
- dokumenty wydane przez Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wynikające z przepisów ustawowych,
- uchwały Rady Gminy (miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, zwolnienia i ulgi dla właścicieli obiektów zabytkowych).

2. Instrumenty finansowe:

- środki własne zatwierdzone uchwałą Rady Gminy,
- dotacje,
- subwencje,
- dofinansowania.

3. Instrumenty społeczne:

- uzyskanie poparcia lokalnej społeczności dla programu poprzez sprawną komunikację,
- edukacja i tworzenie świadomości potrzeby istnienia i ochrony dziedzictwa kulturowego w lokalnej społeczności,
- współpraca z organizacjami społecznymi.

4. Koordynacja i kontrola

- gromadzenie stale aktualizowanej wiedzy o stanie zachowania obiektów, prowadzonych pracach remontowych i konserwatorskich,
- utworzenie w ramach organizacyjnych Urzędu Gminy w Purdzie zespołu koordynującego realizację poszczególnych

- zadań wynikających z ustaleń programu opieki nad zabytkami,
- wewnętrzne okresowe sprawozdania z realizacji niniejszego programu.

12. Monitoring działania gminnego programu opieki nad zabytkami

Zgodnie z art. 87 ust. 5 ustawy z dnia 23 lipca o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wójt gminy zobowiązany jest do sporządzania co 2 lata sprawozdania z realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami. Sprawozdanie to przedstawiane jest Radzie Gminy. Po 4 latach program powinien zostać zaktualizowany i ponownie przyjęty przez radę gminy.

Do wykonania powyższego zadania utworzony zostanie zespół koordynujący, monitorujący niniejszy program poprzez:

- a) analizę i ocenę przebiegu realizacji,
- b) analizę i ocenę stopnia uzyskanych efektów.

Wykonanie sprawozdania powinno być poprzedzone oceną poziomu realizacji gminnego programu uwzględniającą:

- a) wykonanie zadań przyjętych do realizacji w okresie czteroletnim obowiązywania programu opieki nad zabytkami,
- b) efektywność ich wykonania.

Dla założonych działań przyjęte zostaną m.in. następujące kryteria oceny realizacji programu:

- procentowy poziom wydatków budżetu gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- wartość finansowa zrealizowanych prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach ujętych w gminnej ewidencji zabytków stanowiących własność Gminy,
- wartość finansowa przyznanych dotacji na prace remontowo-konserwatorskie przy obiektach zabytkowych nie będących własnością Gminy,
- wartość pozyskanych środków finansowych na ochronę zabytków ze źródeł zewnętrznych,
- liczba planów zagospodarowania przestrzennego uwzględniających ochronę dziedzictwa kulturowego,
- liczba szkoleń i konferencji propagujących wiedzę na temat dziedzictwa kulturowego regionu,
- liczba szkoleń dla nauczycieli w zakresie wiedzy z zakresu dziedzictwa kulturowego regionu,
- liczba utworzonych szlaków turystycznych, ścieżek dydaktycznych,

- liczba publikacji, folderów i przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego,
- liczba zrealizowanych konkursów, wystaw, działań edukacyjnych związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego,
- liczba utworzonych miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

13. Niektóre zewnętrzne źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Ustawowy obowiązek utrzymania zabytku we właściwym stanie, co wiąże się m.in. z prowadzeniem i finansowaniem przy nim prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych spoczywa na jego posiadaczu, który dysponuje tytułem prawnym do zabytku wynikającym z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu. W przypadku jednostki samorządu terytorialnego, prowadzenie i finansowanie wspomnianych robót jest jej zadaniem własnym.

Wszystkie podmioty zobowiązane do finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy **zabytkach wpisanych do rejestru zabytków** mogą ubiegać się o ich dofinansowanie ze środków m.in.:

1. Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Zasady finansowania opieki nad zabytkami określa ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2014 r., poz.1446, art. 71-83. Szczegółowe uregulowania w tym zakresie zawiera Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 6 czerwca 2005 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. Nr 112, poz. 940).

Program operacyjny *DZIEDZICTWO KULTUROWE* realizowany jest w ramach corocznie ogłaszanych priorytetów.

Witryna internetowa: <http://www.mkidn.gov.pl>

2. Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, Departament Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych, Wydział Funduszu Kościelnego

Dotacje udzielane na remonty i konserwację obiektów sakralnych w zakresie wykonywania podstawowych prac zabezpieczających obiekt (bez wystroju i wyposażenia).

Witryna internetowa: <http://www.mswia.gov.pl>

3. Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie

Ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest Wojewoda Warmińsko-Mazurski. Dotacja może być udzielona na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (art. 74 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Witryna internetowa: <http://www.wuoz.olsztyn.pl>

4. Urzędu Marszałkowskiego Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Departament Kultury

W ramach otwartego konkursu ofert na zadania publiczne Województwa Warmińsko-Mazurskiego w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego – ochrona zabytków i opieka nad zabytkami.

Witryna internetowa: http://bip.warmia.mazury.pl/urzed_marszalkowski/

5. Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Olsztynie

Na zadania związane z ochroną i kształtowaniem przyrody.

Witryna internetowa: <http://www.wfosigw.olsztyn.pl>

Wymienione źródła finansowania są wskazówką dla właścicieli obiektów zabytkowych. Szczegółowe informacje dotyczące rodzaju finansowanych zadań, uprawnionych wnioskodawców, trybu składania wniosków, kryteriów oceny i warunków rozliczenia można znaleźć na stronach internetowych instytucji udzielających pomocy finansowej.